

Det Tiende Capitel

Om Koldinghuus-Amt

Grændser. Amtet grændser mod Vesten til River-Amt, mod Norden til Lundenæs Amt. Mod Østen til Stiernholms Amt og det store Belt. Mod Synden ligesaa til Beltet og til Hertugdomet Slesvig. Kolding-Amt bestaaer af 8 Herreder, som ere; Bruskherred, Andtsherred, Slaugsherred, Nørvangsherred, Tyrildherred, Jerlevherred, Holmansherred, og Eldboherred. Amtet har sin egen Amtmand, som residerer i Kolding, hvor ogsaa Amtsforvalteren boer og Amtstuen holdes. Amtets contribuerende Jordegods beløber sig til 10066 Tønder Hartkorn, uberegnet Herregaardenes og Prestegaardenes frie Hartkorn. Eldbo- Brusk- og Holmans-Herreder har før haft Byfogeden i Fridericia til Herredsfoged, og holdte Herreds-Ting ved Herslev, indtil de bleve Rytter-District, da de bleve lagte under Koldinghuus-Birketing, men siden Godset nu er solgt, bliver det formodentlig, efter Birkedomerens Afgang, ved forige Indretning. Andst- Jerlev- og Slaugs-Herreder har før søgt Herredsting ved Amhede i Egtvaad Sogn, indtil de bleve Ryttergods og komme under Koldinghuus-Birk, men da Godset nu er solgt, skeer vel med Tiden nogen Forandring i Jurisdictionen. Koldinghuus-Birk, blev af Kong FRIDERIK IV 1718 indrettet for Ryttergodset af bemelte Herreder, og Tingstedet forordnet at være midt i Districtet ved Viuf imellem Kolding og Veile, fra hvilken Ret (873) ei videre til Landstinget, men direkte til Høieste Ret skulde appelleres Nørvangs- og Tyrild-Herreder har søgt Herreds-Tings ved Herlund eller Hveisel, men nu i Kiøbsteden Veile, hvis Byfoged tillige er Herredsfoged over bemelte Herreder tillige med Jelling-Birk, og Byeskriveren tillige Herredskriver, Det forrige Kongelige Rytter-District bestod af Andst- Brusk- Elboe- Holmans og det meste af Jerlev-Herreder, en 5000 Tønder Hartkorn. Dette udgjør fast en Odde af Landet imellem Veile- og Kolding-Fiorde, og ved den Aae imellem Veile og Skibet, siden imod Randbøl, og lige ned ad Bekke, derfra til Vamdrup, skilles fra de øvrige Amtets Herreder. Denne Odde af Landet har næsten overalt skønt Agerland og god Græsning, men tillige store Bonde-Byer. De fleste Byer har god Skov, men som der fordm har været meget større Skove, saa ere der store Uddrifter, og meget som, formedelst det ligger langt fra Byerne, ei kan dyrkes. Ved Auctionen over Ryttergodset i dette District har Bønderne næsten alle kiøbt sig selv, undtagen nogle Gaarde her og der, som til andre ere solgte, dog ere her ingen nye Herregaarde oprettede, ei heller findes her før nogen Herregaard, undtagen en liden kaldet Nebbegaard i Gaarslev Sogn Holmansherred. Disse Eiendome kunde til Beboelse meget udvides og paa Dyrkningen forbedres; thi naar de deelede deres Uddrifter imellem sig, kunde enhver paa sit Stykke sette Afbyggere paa de Byen langt fraliggende Marker. Men siden hver Bonde nu eier selv sin Gaard og tilholder sig sin Part efter Landmaalingen, er det ei at vente, at de taale nogen Forandring, eller at de i de store Byer kan foreenes om at deele sig og sette flere Beboere paa de vidtløftige Eiendome. Det eneste man kan vente, er at Bønderne bedre frede deres Skove end tilforn. Derimod legges Viltet øde, saa at de, som samme have foragtet, finde intet uden nogle faa Harer, Ræve og Fuglevildt for sig; thi de store Hiorte, Hinder, og Raadyr ere fast ei mere (874) til. Men om Skovene ødelegges og Misvext og Misvext indfalder, vil det kanskee blive svart for disse Bønder at udrede deres Renter og Skatter. Imidlertid ere de de Kongelige Bønder, siden de ere blevne deres egne, nu ei saa stolte som tilforn,

de begynde og selv at tage Haanden ved Ploven, da de see sig nødt til at stræbe for at samle til Udgifterne, Nogle ønskede kanske hellere at være under Proprietarier, men det kan ei skee, siden de ligge langt fra Herregaardene. I Elboe Herred falder got Fiskerie saavel af Havet som af ferske Søer. I dette saavelsom Holmans-Herred er Jorden feed og god, i den største Deel af Andst- og Brusk-Herreder ligesaa, undtagen Andst, Bekke, Verst og Almind Sogne, hvor der falder Hede og noget skarp Jord. I Jerlev-Herred findes vel her og der noget sandig, dog mere god Grund, og her avles god Rug. I den Part af Amtet, som er sandig, skarp og Hede-Egn, kunde vel bruges Mærgel at forbedre Jorden med, men deraf vide de her endnu intet, da det ikke er at tvile paa, den jo nogensteds findes. Disse Herreder ere endnu overalt forsynede med gode Skove. Slaugs-Herred bestaaer af bare Hede, har ingen Skove, liden Græsning og mindre Høebiering, vidtløftig Eiendom, en lidet bebyggt. I dette Herred ligger den bekjendte Randbøl-Hede, som har sit Navn af Randbøl Sogn i Tyrildherred, hvor Heden paa den Kant begynder. Imellem Randbøl og Bekke Sogne ere 3½ Miile, i hvilken store Strekning, som i Krigens Tid i forige Seculo eller kanskee i ældere Tider er bleven ødelagt, alene findes Vorbasse Sogn. Da derforuden har tilforn været disse tre Kirker og Sogne, Fetting Kirke, Røde Kirke, og Karbek Kirke. **Colonier.** Paa denne øde Strekning har Høistsalig Kong FRIDERIK V. 1761 plantet nye Colonister og ladet opbygge trende Bonde-Byer, nemlig, Friderikshaab for 14 Gaardmænd og 4 Huusmænd til Randbøl Sogn, Friderikshaab for 6 Gaardmænd og 4 Huusmænd, samt Moltkenberg for 4 (875) Gaardmænd og 4 Huusmænd til Vorbasse Sogn. Anledningen til at Hans Majestæt fandt for godt at lade bygge Hederne, kom deraf, at et Societet i Kiøbenhavn indgav en allerunderdanigst Memorial, at de i Actier vilde sammenskyde 1000 Rdlr. af mere end 120 Interessenter, hvoraf de 1757 sendte fire at bese Al- og Randbøl-Hederne. Til den Ende blev Stiftamtmand Hein og jeg befalede at forevise dem samme, men da deres Forslag var ugiørligt, reiste de tilbage. Hvorefter jeg indsendte en Plan og Beretning, som er trykt i Oecocomiske Journal 1758 pag. 20 – 56, hvilken og Erfarenhed har viist at være den rigtigste til Hedernes Opbyggelse. Samme Aar 1757 ved Mikkelstdags Tider kom Ober-Berg-Raad von Justi her ind, og besaae Hederne, hans Plan, som han indgav til deres Opbyggelse findes i hans Neue Wahrheiten 12te Stykke. 1759 den 24 November blev Cancellieraad og Commissarierne Cancellieraad Steensen til Avnsberg og Justitzraad Hvas til Tviskloster udi Landmaalings-Commisionen over Hederne, og tillige at etablere 300 Familier af Tydske Colonister, som Legations-Raad Moritz i Frankfort ved Mayn innskikkede, efter en trykt Placat af 28 May 1759 hvori dem loves, 1) at nyde 20 Aars Frihed fro alle Skatter og Tiender, 2) Frihed for Udskrivning, Konge-Reiser og Indqvartering, i samme Tid, 3) Børnene at beholde Forældrenes Steder efter Fæstebrev, 4) til Reise-Penge, en Mand 30 Rigsdaler, en Kone 20 Rigsdaler og et Barn fra 12 til 26 Aar ligeledes, naar de giftede sig og antog Gaard; for hvilke Penge de siden har anskaffet sig Besetning og Redskaber. Hvorpaa de in Junio 1760 nedsatte sig i Hederne, og boede i Hytter, indtil Husene bleve færdige. Det verste var, at de paa ingen Maade vilde blive her, uden de maatte boe i store Byer, som de i Tydskland vare vante til, hvilket og blev dem bevilget, endskiønt Commissarierne med al Magt (876) vilde overtale dem derfra, og hver Gaard blev indretter til to Familier. Conferentsraad og Amtmand Trappeaud lod Gaardene bygge i Alheden, og Vi i Randbøl-Hede efter Rentekamerets Forandring, var Freden i Tydskland ei saasnart sluttet 1763, førend de halve 150 Familier forlangede at gaae bort, hvilket og blev dem allernaadigst accorderet. In Novembri 1765 ginge da 90 Familier bort til Rusland, saa at alene udi de to store Byer i Alheden Friderikshede og Friderikshøi bleve de Tydske tilbage, og nogle i Randbøl-Hede, i alt 60 Familier, men Stederne strax igien besatte med Danske, hvilke nøde samme Frihed for Skatter, Tiender, med videre, i 20 Aar, dog ingen ydermere Hielp, saa at alting blev conserveret, og til den 1 Januarii 1767

befandtes, i Ranbøl-Hede 36 Beboere af 139 Siæle, og i Al-Heden 94 Beboere af 427 Siæle, i alt 130 Familier af 566 Siæle, hvilke i Aaret 1766 havde avlet 1079 Tønder Rug, 221 Tønder Byg, 584 Tønder Boghvede, 183 Tønder Havre, og 617 Tønder Pateter, opbrudt i samme Aar 2368 Agre, samt afvigte Martini faaet 416 Tønder Rug, uden at de have bydt nogen Hielp i to Aar, saa at man kan have Haab om, at det Stykke Land paa 1½ Miil i Randbøl-Hede, og et Land af mere end 4 Miiles Længde i Al-Heden, saaledes bliver bebyggt og dyrket. Hvad Besværing det har været, at faae disse fremmede Folk, som vare komne fra adskillige Steder i Tydskland, sær fra Pfaltz, til at dyrke Jorden og at være rolige, er neppe at beskrive. Og endskiønt Hans Majst. Intet sparede paa deres Etablissement, blev dog kun den Femte Part af dem i Landet. Men om dennem, saafremt de befries fra Qvæg-Sygen, har man got Haab. Og man seer, at de omgrændsende Danske legge sig nu efter Have-Sager og at stikkke Pateter, der er en ypperlig Sag i Heden, hvilken de har lært af de Tydske. Det synes vel, at disse Coloniers Anlæg har kostet (877) Kongen store Penge, men, naar betragtes, at alt, hvad paa dem er anvendt, har de omkringboende Bønder i Landet og andre fortient, samt at ikke det minste er gaaet ud af Landet, saa sees, at denne Cirkulation har hiulpet til de Omliggendes Istandsettelse, og Landet derved intet tabt, men det øde Land derved blevet opbyggt og lagt under Ploven. Hvorledes Colonierne vare beskafne ved Aarets Begyndelse 1768, sees af hosføiede Tabel.

Coloniernes Tilstand paa Randbøl- Hede til 1 Januar

I.	Mænd	Koner	Børn	Hest Stkr..	Stud Stkr.	Kiør Stkr.	Kalv Stkr	Faar Stkr.
Friderichsnaade Colonie								
6 Gaardmænd								
3 Husmænd								
Hvoraf 3 Tydsk	9	9	16	4	20	12	4	8
II								
Molkenberg Gamle								
2 Gaardmænd								
3 Huusmænd								
Nye Molkenberg,								
2 Gaardmænd								
1 Husmand								
Hvoraf 1 Tydsk	8	7	16	2	16	11	8	57
III.								
Friderichshaab								
14 Gaardmænd Hvoraf 6 tydsk								
4 Huusmænd	18	16	41	20	37	34	20	163
	35	32	73	26	73	57	32	301

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus V 2. Bind, 1769

I. Friderichsnaade Colonie	Rug Tdr.	Byg Tdr.	Boghv. Tdr.	Havre Tdr.	Pateter Tdr	Saaet inoct Rug	Opbrudte 1767 Agre	Længde Alne	Brede Alne
6 Gaardmænd									
3 Husmænd									
Hvoraf 3 Tydsk	105½	23½	19	2	37 3/4	36	18	560	25
II Molkenberg Gamle									
2 Gaardmænd									
3 Huusmænd									
Nye Molkenberg,									
2 Gaardmænd									
1 Husmand									
Hvoraf 1 Tydsk	8	7	16	2	16	11	8	57	
III.									
Friderichshaab									
14 Gaardmænd Hvoraf 6 tydsk									
4 Huusmænd	268	43	173½	4	100	90	56	560	25
	436½	82½	215½	8	163	150	80	1680	75

Mænd 35
Koner 32
Børn 73

140 Siele

Til hvis Ophold.

Rug 436 Tønder
Byg 82 Tønder
Boghvede 215 Tønder
Pateter 163 ¾ Tønder

Saaet til et andet Aar en Gaardmand fra 4 til 9 Tønder Rug.

Endnu tilføies paa følgende Side en Tabel over de samtlige Jydske Coloniers Tilstand til dette Aars Begyndelse.

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus V 2. Bind, 1769

Colonisternes Tilstand 1) Paa Alheden den 1ste Januarii 1769

	Colonier	Mænd	Koner	Sønner	Døttre	Heste	Stude	Kiør	Kalve	Faar	Vogne
1	Friderichshøi	19	19	21	26		62	34	53	316	32
2	Friderichhede	29	29	50	43	17	61	56	42	304	57
3	Friderichs Kirke	2	1		1	1	3	2		15	2
4	Kokhuset	1	1	1	1	2		2	1	11	1
5	Gammel Fridrichsdal	4	4	7	6	4	6	10	7	61	4
6	Gammel Friderichsmose	4	4	6	4		15	8	6	12	4
7	Over Friderichsmose	5	5	4	8	6	10	10	5	83	6
8	Middel-Friderichsmose	3	3	6	4		6	3	3	35	3
9	Neder Friderichsmose	2	2	2	2	1	3	2		18	2
10	Over-Fridrichsdal	2	2	2			4	2	1	6	2
11	Middel-Fridrichsdal	2	2	2	2	2	4	3	1	29	3
12	Neder-Fridrichsdal	1	1	1	2		2	2	1	10	1
13	Christianshøy	4	4	5	4	2	4	3		32	3
14	Friderichsverk	1	1	2		2		3	1		1
15	Neder-Juliane Hede	3	4	3	5		12	8	4	28	6
16	Over-Juliane-Hede	4	3	5	3		5	3		26	3
17	Christians-Hede	9	8	1	11	4	11	11	1	87	5
		95	93	118	122	41	208	162	126	1073	135
II. Randbøl-Hede den 1ste Januarii 1769											
1	Friderichshaab	18		26	16	20	43	42	19	99	14
2	Friderichs-Naade	9		5	12	6	18	13	2	79	9
3	Moltkenberg	8		11	6	2	17	13	7	38	4
		35		42	34	28	78	68	28	216	27

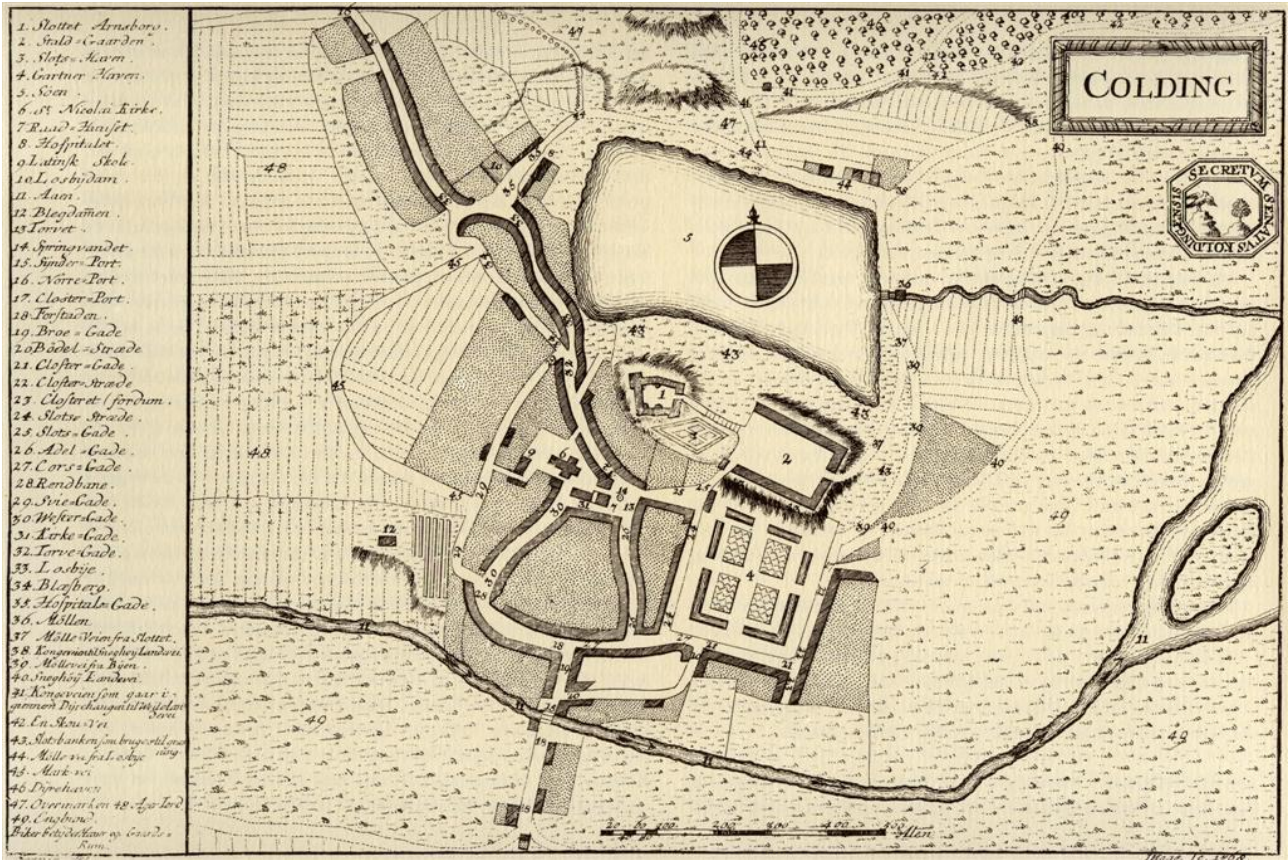
	Colonier	Plove	Harve	Rug	Byg 1768	Havre 1768	Boghv.	Taztofler	Rug 1768	Opbrudt Agre
1	Friderichshøi	31	33½	159	41½	18½	138½	292	91½	73
2	Friderichhede	58	59	173½	89½	217	238	400	74½	66
3	Friderichs Kirke	2	2	3	2		7	8	2½	5
4	Kokhuset	1	1	3	1		1½		1½	2
5	Gammel Fridrichsdal	4	4	21	7	5	21	½	8½	23
6	Gl. Friderichsmose	4	4	14	6	2½	8	4½	8½	24
7	Over Friderichsmose	6	6	26	28	10½	42	12½	13½	11
8	Midl. Friderichsmose	3	3	5½	8	7	5	2	7½	13
9	Neder Friderichsmose	2	2	10	6½	6	1		4	10
10	Over-Fridrichsdal	2	2	6½	3½	8½	4	5	3½	10
11	Middel-Fridrichsdal	3	3	20	12	3	8	12	6½	24
12	Neder-Fridrichsdal	1	1	8	5	2½	3	1	3½	16
13	Christianshøy	3	3	15½	6		5	3	8	7
14	Friderichsverk	1	1	5	1½		1½		2	4
15	Neder-Juliane Hede	6	5	26	26	12	13	17	12	11
16	Over-Juliane-Hede	2	2	4	2	½	3		3½	2
17	Christians-Hede	5	5	35	8	7	10		16½	29
		134	136½	535	253½	299½	509½	757½	264½	300
II. Randbøl-Hede den 1ste Januarii 1769										
1	Friderichshaab	14	14	170	61	1½	78	65	77½	56
2	Friderichs-Naade	9	9	71½	28½		26	41	31½	12
3	Moltkenberg	4	4	40	14½	1	14	5½	20	4
		27	27	282½	104	2½	118	111½	129	72

Har saadan 1 ste Januarii 1769 i Al- og Randbøl-Hede 572 Mennesker deres Ophold, da Landet tilforn var udørket og ubeboet, og ey i 3 Aar har nydt mindste Hielp.

Af de øvrige tvende Nørvangs- og Tyrild-Herreder ere de Sogne, som ligger ud mod Heden, i sær Brande, Tyrgod, Omme, Jelling, Lindballe, og Randbøl, mestendeels skarp og sandig Eiendom og til en Deel bar Hede og af stor Strekning. Derimod, udi de Sogne, som grændse øster ud mod Stiernholms Søe og løber i Stranden ved Veile, falder temmelig god Eiendom, dog her og der noget sandig, god Græsning og Høebiering, og gode Skove. Tyrildherred er paa syndre og østre Siden omgivet med Bakker. I de andre skarpeste Egne er Rug deres beste Sæd og lidet Boghvede, i de andre Rug og Boghveden den beste. Til Bygsæden behøves megen Giøde, og den er her ringe. Pateter begyndes med paa sine Steder, men ei for Alvor. Næsten alle Sogne i Herredet har Skov, og Lindballe har en Skov paa en Miils Distance. De beste Skove tilhøre Engelsholm, Haraldskier, Kioldkier og Leerbek. I samme opholder sig al Slags Vildt, undtagen Hiorte, Hinder, og Vildsvin som sielden forekomme. Her gives mange Heder, hvor før har staaet Skove, som vare værd at lade dyrke, men siden de ligge 4 á 5 Mile fra Kiøbstæderne, er Tilførselen af Bygnings-Materialier besværlig. Paa de fleste Steder i Herredet falder god Tørveskiær. I Heden voxer en Mængde Tyttebær, som Bønderne kalde Krøsbær, og Mængde af Blaabær. Af Fiskerie haves godt Forraad i ferske Søer. Paa Engelholms Gods ere alene 10 Søer, hvoraf en stor (878) Søe ligger neden for Gaarden. Farup Søe har næsten en Miil i Omkreds. Disse ere alle fiskerige, med Brasen, Giedder, Aborrer, Aal, i Farup-Søe Øreder men ingen Giedder. Ved Engelsholm ere Karpe-Damme, og ved Landsbyerne Damme med Karudser. I Aaen fra Haraldskier til Veile gives ogsaa Fisk, end til Krebs, og imod Veile skøn Øred-Fangst. Disse to Herreder, Nørvands- og Tyrildherred tilhøre mesten alt sammen Proprietairer, og de mange Herregaarde har saaledes ladet dyrke Jorden saavel ved Sædegaardene, som hos Bønderne, saa Agerdyrkningen her ikke meget kan forbedres. Bønderne ere hverken velhavende eller fattige, men til største Deelen i nogenledes god Stand, undtagen de ved Heden. Vildtet er her mere fredet end i de andre Herreder. Korn-Varer kan de ikke sælge meget af. Deres beste Indkomst er af Creatures Tillæg, og i Tyrildherred forfærdige de alle Slags Træe-Varer, Vogne, Hiul, Træskoe, Kar og deslige, hvoraf de andensteds afsette en god Deel. Altsaa bliver Kolding-Amts Producter, Rug og Boghvede, og hvor Eiendomen er god, Byg og Havre, samt Hvede og Tobak ved Fridericia, og i de skarpe Egne Pateter, Stude, Heste, Køer, Faar, Svin, Smør, Fede-Varer, lidet Fiskerie, smaat Vildt, Træ-Varer, og deslige. Nogle Fabriker findes og i dette Amt, saasom, ved Haraldskier en Kobber- og Jernverks-Fabrik, ved Engelsholm en god Papir-Mølle, ved Engelsholm, Leerbek, og paa flere steder ere Teglverker anlagte. De mange Aaer og Bekke give Leilighed til en god Deel Vandmøller. Udi dette Amt ligge de trende Kiøbsteder, Kolding, Fridericia, og Veile, hvis Beskrivning nu følger.

Kolding. Kolding, en liden med berømt Grændse-Stad yderst i Nørre-Jylland imod Hertugdomet Slesvig, ligger i Brusk-Herred, ved en Aae, som strax østen hos Byen har sit Udløb i Kolding-Fiord eller (879) den Vig af Beltet og Medelfar-Sund, som paa en Miilsvei løber der ind til og giver Byen sin Seglads. Denne Bye ligger 8 Miile fra Ribe, 2 1/4 fra Fridericia, 4 fra Veile, og 4 fra Haderslev, under den 55 Grad 31 Min. Latitudinis, og 23 Gr. 17 Min. Longitudinis. Den har en meget behagelig situatio, saavel af Vandet og Skoven, som af Slottet og tvende Bakker, den ligger hos.

Luften her holdes for at være meget sund og mild, hvorfor Kong CHRISTIAN III og flere af Kongerne meget have elsket og ofte opholdet sig paa dette Sted. Kong FRIDERIK IV som 1711 medens Pesten grasserede i Kiøbenhavn, residerede med sit hele Hof til Kolding, skal have sagt, det var ingen Under, at hans Forfædre havde fundet Behag i Stedet, siden det laa i Middel-Puncten af hans Lande.

Kolding-Aae, og den der over anlagte Kolding-Broe, har i gamle dage været anseet for Grændse-Skiellet paa den Kant imellem Nørre- og Synder-Jylland, men nu høre fire Kirke-Sogne synden for Aaen til Nørre-Jylland, men nu høre fire Kirke-Sogne synden for Aaen til Nørre-Jylland Kolding-Amt og Bruskherred. Ikke desmindre er dog nu omstunder bemelte Kolding Aae, i denne Egn, efter Forordningen af 29 October 1727 det rette Told-Skiel imellem Nørre-Jylland oh Hertugdomet Slesvig, hvor ingen Heste, Øxen eller Svin maae passere over, uden tilforn erlagt Kongelig Told udi Kolding. Herudover har nogle ældere Topographi udladt sig om Kolding-Broe, at den var Kongen af Danmark i Steden for en Guldgrube. Af bemeldte Broe ville nogle, at Herredet egentlig heder Broe-Herred, men siden dets ældste Navn er Broskogherred og Broskugherred, som ved Tidens Ælde har forandret sig til Buskherred, er det troligt, at Skoven der har hedet Broe-Skov af Broen, og Herreder siden af Skoven faaet Navn. At Kolding er en gammel Bye, kan man gierne troe, men at dens Navn skulde efter Jonæ Coldingensis og Pontani Mening, have sin (880) Oprindelse af det Folk Chali, som Ptolemeus omtaler, det er noget uvist. Nogle holde for, at Byen har Navn af de Høie, Colles, som ligge om den, og derfor skrive Navnet Colling eller Colding, men denne Latinske Herkomst bliver lige saa uvis. Andre hidlede Navnet af Klave-Ting eller at aarligt Qvæg-Marked, som i gamle Dage holdtes norden for Byen, og som, efter Tradition, var saa høitideligt, at det af tvende nu ompløiede smaa Høie blev ved Trompeter eller Luder ind- og udblæst. Det ældste Document, som nævner Kolding, ved Leilighed af nogen Donation til arme og skrøbelige Mennesker i Ribe og Kolding, er af 1236. Derudi skrives Navnet Kaldingh, ligesom det i adskillige andre Breve af samme og næstfølgende Seculo skrives Kalding, Kaldingge, Kaldyng, Kaldynghe,

Kaldingæ, Koldingh, Kaldinge. Hvoraf man seer, at Kolding har været til i Kong VALDEMAR II Tid, og omtrent haft samme Navn som endnu. Ellers kan i Henseende til Byens Navn erindres, at udi Tydskland i Førstendomet Calenberg ved Laine Floden er et Amt, som heder Coldingen og deri et Slot, som i gamle Skrifter kaldes Castrum Coldingense eller Arx Koldinga.

Vaaben. Byens Vaaben, som den bruger i Stads-Seiglet, er en Ørn med udslagne Vinger som staaer paa et Bierg, hvor neden for ligesom i en Dal voxer et Træe paa en mindre Bakke. Med det første betegnes Slottet, som er bygt paa en Bakke og siges fordem at have hedet Ørnsborg, med det sidste forstaaes Byen som er anlagt neden for Slottet og med Bakker omgiven.

Privilegier. Det er at formode, at Kolding har, i det mindste fra Kong VALDEMAR II. Tider, haft Kiøbsteds-Privilegier, endskiønt der nu ingen findes førend af Kong CHRISTOFFER II. Paa samtlige Byens Privilegier og andre Breve, saa mange som endnu fandtes ved Raadstuen i Aaret 1767 kan meddeeles Fortegning: 1.) Kong (881) CHRISTOFFERS Privilegie og Stadfæstelse 1321. 2.) Kong VALDEMARI Slesvicensis Privilegium 1327. 3.) Pantebrev af Frue Jutte paa Brendkiers Mark og Enge 1427. 4.) Pantebrev paa Brendkiers Mark 1437. 5.) Kong CHRISTOFFERS Stadfæstelse 1442. 6.) Kong CHRISTIAN I Brev anlangende Borgemester og Raad at nyde halv Sagefald 1450. 8.) Kong CHRISTIAN I Privilegium givet paa Kolding Slot 1452 derudi findes, blant mange andre, disse Artikler:

”Item unde vi dennem deres frii Haffne at have indtil Dregens Odde, og deres Forstrand uden fore imellem begge Lande. Item unde Vi dennem at have, nyde og bruge deres Byfred synden Kolding, fra Brunsbjerg, saa til Steglebjerg, og saa fremdeles til Biellerbek, som vore Edle Forfædre (*) Koning VALDEMAR, Koning ERIK, OG Koning CHROSTOFFER have undt og givet dennem før os. Og forbyde Vi nogre at have nyde eller bruge nogen Rettighed inden forskrevne Byfred, uden de have det med vore elskelige Borgere i Kolding deres Minde og Villie. Item unde vi dennem at have nyde og bruge deres Byfred og Frihed norden Kolding, fra Kolding-Aae, saa vesten om Prestelykke, oven den hool Vei, til Harte ganger, og til Stegelbjerg, og saa neder til Borge-Mølle.”

9.) Kong CHRISTIAN I Fuldmagt, at Borgemester og Raad med Lænsmanden maae sette Byfoged 1471. 10.) Kong CHRISTIAN I Befaling til Hr. Mogens Ebbesen og Henrik Staghe paa Haderslevhuus, at skille og granske St. Jørgens Hospitals Jord i Kolding Mark paa den ene, og Vonsyld og Tveds Marker i Haderslevhuus Amt paa den anden Side 1475. 11.) Kong (882) CHRISTIAN I Forbud paa Landprang, og samme Privilegie givet Kolding som Viborg 1475. 12.) Kong CHRISTIAN I Brev, at ville selv med Rigets Raad skille og rette i den Sag om Brendkiers Mark mellem Frue Abel og Kolding Bye, angaaende Byens og Hospitalets Jorde 1479. 13.) Marqvard Tedinghusen i Tvedsgaard Fordrag om det da opsatte Markeskiel om Brendkier Markers nørre Deel. 14.) Markeskiels Brev mellem Kolding og Vonsyld Mark 1480. 15.) Copie under Viborg Raadstue-Seigl af Viborg Byes Privilegier af Kong HANS. 16.) Vidsse af Hans og Benedict von Anefelds Skøde til Henrik Tedinghusen paa Brendkiers Mark synden Kolding 1481. 17.) Vidsse af Henrik Tedinghusens Forsikring til Borgemester, Raad og Almue i Kolding, at han ei skulde kiøbe eller pante den halve Brendkiers Mark, som de havde i Pant af Frue Jutte og Claus Lembek, item at Borgemester og Raad skulde nyde lige Kiøb og Pant med ham i samme Mark 1481. 18.) Kong HANSES Skiødefætelse? Paa Kolding Byes Privilegier, og at de maae nyde deres Byfred saa langt som deres Mark Brendkier Mark rekker, indtil Dalbye-Aae 1483. 19.) Tingsvidne paa Hans von Anefelds og Bertel Tedinghusens tvende Skøder til Henrik Tedinghusen paa deres Rettighed i Brendkiers og Thystrups Marker 1485. 20.) Marqvard Tedinghusens af Tvedsgaard

Forlig, efter Kongelig Befaling, og hans Faders Skøders Fornyelse paa Kolding Byes Anpart af Brendkier Mark 1488. 21.) Raadstue-Vidne, hvorledes Brendkier Mark er købt, betalt, og kommen til Kolding 1490. 22.) Kong HANSES Brev paa Michaelis Marked at holdes paa Francisci Dag og stande tre Dage derefter 1490. 23.) Kong HANSES Benaading, at, hvor Kolding Mænd komme i Kiøbstæderne i Jylland, maae de købe og handle deres Kiøbmandskab med Borgere, Giæster og Bønder, og hvis de købe, maae de uhindret føre i Landet, hvor de ville 1492. 24.) Marqvard Tedinghuses Forliig og (883) Markeskiel imellem ham og Kolding Bye, om Brendkiers Mark indtil Dalbye-Aae, Kolding Hospitals Jord med beregnet 1492. 26.) Kong HANSES Brev paa Kolding Byfred norden Byen 1494. 27.) Lavhævd og Tingsvidne paa Brendkier Mark og Kolding Byfred synden Byen 1496. 28.) Tingsvidne paa den gamle Viide og Vedtægt, at de Jorde, som uden Byen boende Arvinger arve, hiemfalde til Byen, og sælges af Borgemester og Raad til Byens Bygning og Forbedring 1500. 29.) Pantebrev paa 30 Mark Danske til St. Annæ Capel 1508. 30.) Kong CHRISTIAN II Obligation paa 400 Lod Sølv laant af Kolding Borgere 1519. 31.) Landsrings Dom efter Kongl. Majsts. Privilegium paa Voldsvorne Mænd i Kolding 1520. 32.) Kong FRIDERIK I Forbud paa Forprang og Landkiøb 1524. 34.) Kong FRIDERIK I Privilegier: Om Handverks Gilders og Laugs Afskaffelse: At udenbyes Handverkere maae indflytte i Byen: At Magistraten setter Priis paa udsælgende Varer: Ingen Handverksmand maa være Borgemester eller Raadmand, saalænge han bruger sit Handverk: At Borgerskabet skal være Magistraten hørig og lydig: Forprang og Landprang forbydes 1526. 35.) Kong FRIDERIK I Dom, at den Jord som ligger uden Kolding Byes Grave og Porte, forlænes af Borgemester og Raad 1528. 36.) Kong FRIDERIK I Forbud, at ingen maae gjøre hans Undersatter i Kolding Hinder eller Forfang paa hvad de købe inde i Riget eller i Fyen 1530. 37.) Kong CHRISTIAN III Privilegium og Stadfæstelse 1540. 38.) Syns-Vidne af Kolding Byeting paa en nye Gaard neden Høirup Led 1641. 39.) Kong CHRISTIAN III Dom, at Kiøbstedgods er Løsøre 1552. 40.) Synsvidne af Tystrupherreds Ting over en (884) usædvanlig Gaard mellem Seest og Kolding, og Alveiens Efterlukkelse synden for Husums Toft til Seest, som de gamle hule Veie gik 1553. 41.) Tingsvidne af Tystrupherreds Ting om tvende Gaarde som Seest Byemænd havde sat for nær Kolding 1553. 42.) Syns Forretning over det at Seest Mænd havde oret og faaet og gjort Kolding for nær til Trængsel of Skade synden Byen 1553. 43.) Kong CHRISTIAN III Dom at Byens Markjorde og Eiendome ikke maae gaae udi nogen Arv, men hvem som vil have af Kolding Byes Markjorde, skal den have udi Borgemesters og Raads Minde 1553. 44.) Kong CHRISTIAN III Brev paa et ret Aar-Marked i Kolding at begynde om Middag paa St. Dionysii Dag, og holdes saa indtil tredje Dag derefter om Middagen, med al den Frihed og Rettighed som i Ribe og andre Kiøbstæder i Danmark 1554. 45.) Kong FRIDERIK II Brev for 1200 Lod Sølv, laant af Kolding Bye, om tre Aar at betale 1568. 47.) Borgemestere og Raads i Kolding Pantebrev for 600 Mark Danske at udgiøre og besolde de Folk med, som ere paabudne af Kolding til Kongens Tieneste 1564. 48.) Kong FRIDERIK II Befaling til Kolding Borgere, at være Borgemestere og Raad hørige og lydige, ellers at tiltales som de Kongen Breve og Bud ei agte ville 1569. 49.) Dronning DOROTHEÆ Mageskifte paa Husums Toft for Hiortsmø og Hiortsholm 1569. 50.) Kong FRIDERIK II Brev, at alle uden Byen boende skal svare lige Skat og Tyngde med Borgerne, for saavidt de af Byens Eiendome eller i Byens Frihed have arvet, købt eller pantet, ellers samme Eiendome af Borgemester og Raad at arresteres 1570. 51.) Kong FRIDERIK II Benaadning paa Broeopenge af Kolding Skibbroe, til dens Vedligeholdelse, at give af hver Vogn 1 Skilling, og af en Læst Gods 4 Skilling, undtagen af Ribe (885) kun 2 Skilling, men Adelens egne Vogne og Gods være frie 1570. 52.) Extrakt af Kolding-Afsked, hvorefter af Brendkier Mark svares 5 Daler Tiende-Penge til Dalby Kirke og Prest, efter en af gammel Tid oprettet Contract, hvilken kiendes ved Magt af

16 forordnede Kongelige og Førstelige Raad 1576. 53.) Kong FRIDERIK II. Gavebrev til Byen paa Ladegaards-Marken og paa Emersholt, som siden tilsammen er Kolding Koe-Mark, hvorimod de selv skal indhegne samme, og afskaffe alt Straa-Tag af deres Huse, som igien med Tegl skal behænges, item at skaffe Staldrum til 800 Heste for den Kongelige Hofstat, samme Brev indeholder dernæst Skatte-Frihed for 10 Aar, og Forbud, at Borgerne intet maae fiske i de smaa Bekke og Damme der i Lænet som Kongen tilkommer, ei heller med lange Rør skyde i Kongens Frihed 1580. 54.) Contract og Vedtægt mellem Kolding og Vonsyld Bye om deres Markers Grøft og Gierde 1586. 55.) Cancelliets Beviis til Borgemester og Raad at have efter Kongelig Befaling indsendt deres Breve for Kolding Byes Forstreknings Penge, 1200 Lod Sølv og 700 Mark Danske 1587. 56.) Caspar Markdaners, Geistlighedens, Magistratens, Byfogdens og Kirkeværgernes Ordning om Stolestade i Kolding Kirke 1588. 57.) Kong CHRISTIAN IV Confirmation paa samme Anordning 1594. 58.) Kong CHRISTIAN IV. Stadfæstelse paa Kolding Byes Privilegier og paa Kolding Eiendom synden og norden Byen 1596. 59.) Lænsmanden Markdaners videre Anordning om Stolestade i Kolding Byes Privilegier og paa Kolding Eiendom syndes og norden Byen 1596. 59.) Lænsmanden Markdaners videre Anordning om Stolestade i Kolding Kirke 1601. 60.) Kong CHRISTIAN IV Stadfæstelse og Fornylse paa CHRISTIAN I Privilegier af 1452. Dat. Kolding 1603. 61.) Kong CHRISTIAN IV Stadfæstelse paa Kolding Byes Friheder 1608. 62.) Kong CHRISTIAN IV Herredags Dom af 1622 med derudi indført Kong FRIDERIK I Dom, at den Jord, som ligge under Byens Graver, forlænes af Borgemester og Raad. 63.) Tolv af (886) Rigets Raad deres Beviis paa 1700 Lod Sølv laant til Kongen af Borgemester, Raad og Borgerskabet i Kolding 1627. 64.) Kong CHRISTIAN IV. Benaading paa Byens Fiskerie i Kolding-Fiord med Vaader og Garn, naar dennem Behov giøres, dog ikke i Aae-Munden eller i Slottet tilhørende Fiskerie 1635. 65.) Kong CHRISTIAN IV Bevilling paa et almindeligt Marked for Heste og Kramvarer, aarlig at begynde Mandag for Fastelabs Uge og vare Ugen igiennem, for fremmede og indenlandske 1641. 67.) Kong CHRISTIAN IV. Benaading for Raadmændene i Kolding at være frie for Indqvartering af Ryttere og Soldater, men derimod at herbergere Adel og Uadel 1643. 68.) Kong CHRISTIAN IV Bevilling, paa et nyt Skiberum at maatte fra Kolding, hvor det var bygt, sælges til Medelfart 1647. 69.) Kong FRIDERIK III Forsikring ved hans Election, at confirmerer Byens Privilegier 1648. 70.) Kong FRIDERIK II Stadfæstelse paa Kolding Byes Privilegier og paa den Eiendom synden og norden Byen, de selv i Brug og Være haver 1648. 71.) Kong FRIDERIK III Forsikring, at hans Søn ved sin Regierings Tiltrædelse skulde confirmerer Byens Privilegier 1650. 72.) Kong FRIDERIK III Bevilling, at Borgemester og Raad maatte sælge og pantsette til Henrik Ravn og andre af Byens Jord til dens Gield 1653. 73.) Kong FRIDERIK III Befaling, at Vorbasse Marked skulde afskaffes, og igen paa samme Tid holdes i Kolding 1653. 74.) Kong FRIDERIK III Privilegier givne Kiøbstederne efter Souverainiteten 1661. 76.) Kong CHRISTIAN V Benaading af Borgemesterne, og af Præsidenten, hvor han er, tillige (887) med Borgemesterne 1670. 77.) Kong CHRISTIAN V. Confirmation paa Kolding Byes Privilegier og Benaadninger 1673. 78.) Husfoged Christ. Synderman af Haderslev Befaling til Vonsyld Byemænd om deres Gierde og Led for Kolding Vang 1684. 79.) Kong FRIDERIK IV confirmation paa Kolding Byes Privilegier 1710. 80.) Kong FRIDERIK IV. confirmerede Forliig mellem Kolding Indvaanere og Harte Byemænd, angaaende Kolding Byes nørre Vand 1723. 81.) Kong CHRISTIAN VI Confirmation paa Kolding Byes Privilegier 1731. 82.) Kong CHRISTIAN VI Bevilling paa en Straale fra Dammen og Fontainen i Slots-Haven til et Springvand paa Kolding Torv 1736. 83.) Kong FRIDERIK V Confirmation paa Kolding Byes Privilegier 1747. 84.) Kong CHRISTIAN VII allernaadigste Confirmation paa Kolding Byes Privilegier 14 Junii 1766. 85.) Kong CHRISTIAN VII Skøde paa Kolding Øvermark

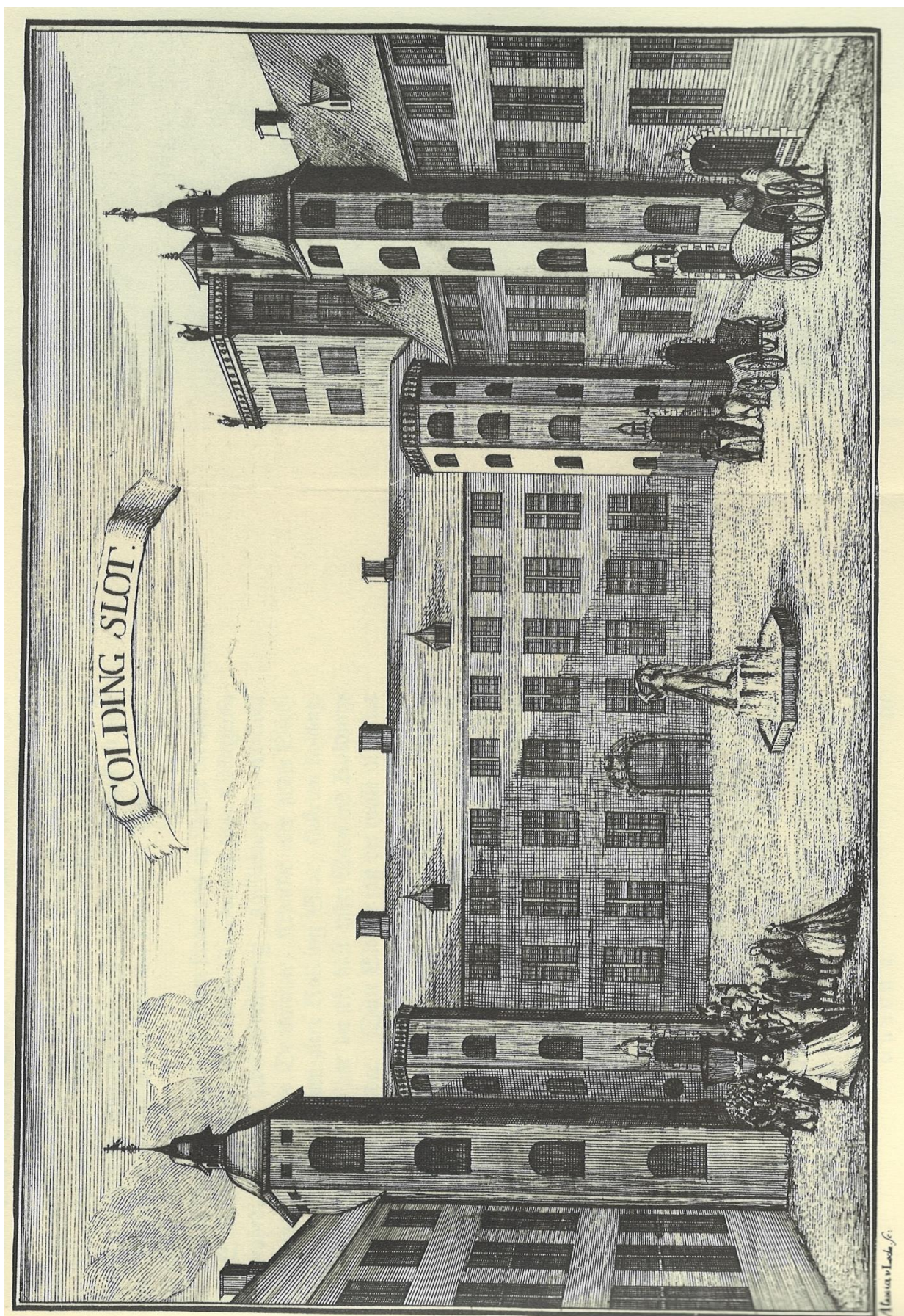
af Hovedgaards Taxt Ager og Eng 19 Tønder 1 Skieppe 3 Fierdingkar 1 Album kjøbt af det forige Koldingske Rytter-District, Dat. 14 Jan 1767. Foruden disse, findes i gamle Fortegnelser, at Kolding endnu har haft disse Kongelige Benaadinger: 1.) Kong CHRIST III Brev om dem som faaer Arv i Kolding at høre under Byens Jurisdiction. 2.) Kong FRIDERIK II Benaading, at Kolding Bye indtil videre ei skal skatte høiere end Vedle, for Kongens Moders Forbøns skyld 1567. 3.) Kong FRIDERIK II Befaling, at borgerne i Kolding og Lusbye ikke maae handle med Bønderne deromkring med Varer, førend Bønderne komme paa Adel-Marked i Byen 1574. 4. Kong CHRISTIAN IV Befaling, at naar Huse og Gaarde i Kolding skiftes, maae enten én eller samtlige Arvinger samme beholde, og deraf svare Byens Tyngde, og ei, som tilforn er skeete, udlegge enhver sit Stykke i Gaarden 1589. 5.) Kong CHRISTIAN IV bevilger Kolding Borgerne en ringe Told i 4 Aar, til Porthuset og Broen (888) over Aaen, og Skibbroen der ved Byen at holde ved lige 28 Mart. 1635.

Skiebne og Merkværdigheder. Kolding skal i Førstningen have været en ringe Bondebye og Fiskerleie, men formedelst den gode Havn for Skibe og andre Stedets Bequemligheder, skal nogle Handlende og Handverkere Tid efter anden der have sat sig ned, og Stedet efterhaanden faaet Anseende af en Kiøbsted, som omsider bekom Kiøbstedes-Privilegier. Formodentlig har i der mindste en Part af Byen tilforn hedet Lusbye, hvoraf i ældere Documenter nævnes Lusbygade, som endnu heder Laasbye-Gade. Ellers kan man gierne troe, at Kolding er af de Kiøbsteder, som til en stor Deel har sin Oprindelse og Tilvext at tilskrive det derhos anlagte Grændse-Slot Koldinghuus. Byen skal være trende gange afbrændt, men Tiderne ikke optegnede. Hvad man ellers finder at være passeret, Kolding angaaende, bestaaer i følgende: 1242 mødtes Kong ERIK PLOGPENNING og hans Broder Hertug Abel paa et Næs eller Hoved hos Kolding, kaldet Eldenæs, og der indgik et Forlig med hinanden. 1247 afbrændte Kong ERIK iblandt andre Stæder Kolding, som han havde pantsat Hertug Abel. 1248 begyndte Hertug Abel at bygge eller kanskee befæste Slottet udi Kolding ril et Værn og Grændsehuus imod de Danske, endskiønt han ikke eiede Byen, men alene havde den i Pant. 1254 holdt Kong CHRISTOFFER I til Kolding en stor Herredag, og da med Banner i Haanden forlæned Hertugdømmet Slesvig til Kong ABELS Søn Hertug Waldemar. 1268 lod Kong ERIK GLIPPING, efterat han havde indløst dette Pant fra Hertug Erik af Slesvig, bygge og befæste Koldinghuus, som en Port og Nøgel for Riget, han skal og have udvidet Kolding og bygt den syndre Bye. 1283 lod Kong ERIK atter befæste Kolding imod Førstedømmet og Holsterne. 1288 blev Graabrødre Kloster i Kolding stiftet hvorom mere siden. 1308 findes Kong ERIK MENVED (889) at have siddet Retterting udi Kolding. 1314 havde Kong ERIK hos sig til Kolding en anseelig Forsamling af Danske, Svenske og Tydske Herrer, da der blev sluttet en Tractat med Hertug Erik af Sverige om at være ham behjælpelig til Norges Rige. 1340 nævnes Kolding iblant de Panter, som Greve Gert havde haft af Kong CHRISTOFFER og som Hertug Valdemar for 700 Mark skulde indløse, men om Kolding i samme Aar var brændt, som foregives i Visen om Greve Gert, det er uvist. 1355 har Kong VALDEMAR været udi Kolding og der holdt Retterting. 1411 blev til Kolding oprettet et Fordrag og ligeledes en fem Aars Anstand imellem Kong ERIK og Dronning MARGRETE paa den ene og Hertuginde Elisabet af Slesvig paa den anden Side. 1440 holdtes til Kolding en Herredag, paa hvilken Kong CHRISTOFFER af Beyern forlæned Hertug Adolf med Hertugdømmet Slesvig. 1525 holdt Kong FRIDERIK I en Rigsdag til Kolding, hvorudi blev aftalt noget om den Handling som skulde foretages til Kong CHRISTIAN II Dronnings og Børns beste. 1536 blev Skipper Clemen henrettet udi Kolding, efterat han der en Tid lang havde siddet i et hart Fængsel. 1547 fik Droning DOROTHEA Kolding Bye, tillige med Slottet og Lænet, til Livgeding.

Samme Aar holdte Kong CHRISTIAN III en Herredag til Kolding hvorudi Hansestæderne fik deres Privilegier confirmerede. Siden i samme Aar var til Kolding begyndt en Handelsdag imellem Konge og Hertugerne, angaaende Læntagelsen, af Slesvig og Femern, hvilken da løb frugtesløs af. 1548 skede til Kolding Forlovelsen imellem Prinsesse Anna og Hertug Augustus af Saxen, hvorefter Kongen og de forneme Adelsmænd øvede sig paa Rendebanen i Kolding til den Tornering, som skulde holdes i Torgav paa Hertugernes Bryllup- 1558 blev til Kolding giort og beseglet Kong CHRISTIAN III sidste Recess, kaldet den Koldingske Recess 1559 paa Nytaarsdag døde høistbemelte Konge (890) paa Kolding Slot. 1580 vare endeel Førstelige Personer samlede i Kolding for at bivaane Prinsesse Augusta Daab. 1586 Kong FRIDERIK II befaler Lænsmanden Casper Markdaner at fornøie dem udi Kolding, hvis Jordsmon efter sidste skadelige Ildebrand var indtagen til Kongens Urtehave. 1589 Kong CHRISTIAN IV. befaler samme Lænsmand at forskaffe Borgerne i Kolding af Kronens Skove Tømmer til den syndre Broes Bygning der over Aaen, hvilken af en stor Vandflod nylig var bortttagen. 1614 holdtes til Kolding i Kongens Nærværelse det bekendte Synodus, hvori den betydelige Controvers imellem Resenius og Cocius blev afhandlet. 1616 paa Kolding Slot tog Hertug Friderich Hertugdomet Slesvig og Landet Femern til Læn af Kong CHRISTIAN IV da 12 fornemme Adelsmænd bleve med stor Høitidelighed af Hans Majst. Slagne til Riddere af den Danske Sverd-Orden eller den Væbnede Arm. 1643 stod paa Kolding-Berg et Feltslag mellem de Danske og Svenske, hvori de sidste bleve slagne, fem Svenske Faner tagne og de Svenske Transport-Skibe, som de vilde brugt paa Fyen, erobrede. Derforuden bliver Kolding og merkværdig af de mange lærde og andre bekiendte Mænd, som der ere fødte og tildeels derfra taget deres Tilnavn, saasom M. Niels Nielsøn Kolding Hofprædikant, Jonas Koldingensis, Paulus Jani Coldingius Stamfader til den Familie Vinding, Wolfgang Rhuman, Andreas Buck Coldingensis, Biskop Anker Ankersen, Etatsraad Peder Helt, og mange flere. At den den berømte M. Christiern Pedersen Canik i Lund af Erasmo Læto klades Coldingensis, bør vel alene saaledes forstaaes, at han har gaaet i Skole udi Kolding. Endelig bør og erindres, at Sören Skrivers Borgemester i Kolding findes i vore gamle Psalmebøger anført som Autor til de tvende Psalmer: Løft op di Hoved al Christendom, og Verden (891) hvad est du svigefuld, den første giort 1564 og den sidste 1563. Han var tillige Kongelig Tolder, har været en vel studeret Mand, og formodentlig haft det Tilnavn Kier, thi i den Latinske Gravskrift over ham i Kolding Kirke kaldes han Severinus Paludanus, See TERPAGER Rip. Cimbr- p. 635.

Slottet. Paa den nordre Side af Byen staaer paa en Banke det Kongelige Slot, som forud, efter Henrici Rantzovii og Jonæ Koldingensis Vidnesbyrd, skal have hedet Ørnaborg, Aquilæburgum, endskiønt man nu ingensteds i ældere Documenter, Krøniker eller andre Skrifter, finder dette Navn, men alene Kolding Slot, Castrum Koldinghuus, som det endnu heder. Dette Slot er fast det eneste af de for det Kongelige Herskab beboelige Slotte, som nu i Nørre-Jylland er tilovers. Hvitfeld skriver, at Hertug Abel, som havde Kolding i Pant af sin Broder Kong Erik, begyndte 1248 at bygge Slottet i Kolding, som er Vern og Grændsehuus for de Danskes Indfald udi Synder-Jylland. Dog synes her tilforn at have været nogen Art af Slot eller Befæstning, som Kong ERIK i næst forige Aar 1247 havde ødelagt, da han lod brænde Kolding. Kong ERIK GLIPPING indløste siden Kolding fra Hertugen af Slesvig og lod paa nye bygge og befæste Koldinghuus, som en Port og Nøgel for Riget imod Hertugens Indfald. Den Tid var deres Befæstninger ikke saa indrettede som nu, men ikkun Skandser og Voldsteder, forvarede med Graver, og inden for Træ-Huse. 1283 lod samme Konge

atter befæste Kolding imod Førstendomet og de Holstener, 7

hvilket formodentlig om Slottet er at forstaae. I Kong CHRISTOFFER II Handfæstning 1320 nævnes Kolding Slot iblant de tre Slotte i Jylland, som ikke skulde ødelægges. Nu omstunder har Slottet ingen anden Befæstning, end at der om nordre Siden gaaer den ferske Søe, og om Slottet (892) østre og syndre Sider ere Graver, hvorover ved den østre Side, lige for Indfarten til Slottet, er lagt en Broe, som i forige Tider har været en Vindelbroe. Kong CHRISTOFFER AF Beyern har fra Grunden af ladet opbygge den nordre Side af Slottet, hvorpaa fordum var at see det Beyriske og Danske Vaaben. Den øvrige Bygning blev af Kong CHRISTIAN III. begyndt 1546 og fuldført 1558. Denne Konge elskede særdeels dette Sted, og opnaaede her paa Slottet 1559 den I Januarii sit salige Endeligt. Hans Droning DOROTHEA havde fra 1547 haft Koldinghuus med Byen og Lænet til Livgeding, og efter sin Herres Død residerede hun nogen Tid paa dette Slot. Høibemelte Droning anlagde hos Slottet en smuk Lyst-Have og en stor Dyrehave som hun med adskilligt Vildt lod besætte, men samme er siden bortsolgt til Particuliere. Kong FRIDERIK II satte Slottet endnu i bedre Stand, men ved en ulykkelig Ildebrand i Aaret 1583 afbrændte den vestre og nordre Side af Slottet, hvis Opbyggelse Kongen igien lod foretage 1586 og tillige udvidede den Kongelige Urtehave af nogle afbrændte Borgeres Pladser, som dertil for Vederlag blev indtagne. Paa dette Slot bleve endeel Kongelige Prindser og Prinsesser fødte og døbte, nemlig, af CHRISTIAN III. Hertug Hans den yngre og Dorothea, af FRIDERICI II Børn Elisabeth, Hertug Ulrik, og Augusta. 1583 i Kongens Fraværelse forblev Prinds Christian nogen Tid her paa Slottet under Lænsmandens Henrik Belovs Tilsyn. Saa har og Enkedroning SOPHIA Catharinæ Navne Symbola endnu sees med Aarstal 1598 Høistbemelte Konge sendte 1596 Tönnis Bildhugger til Kolding, at han i steden for den gamle Post (894) paa Slottet skulde opsette en nye Post eller Brynd af hugne Steene, som er den der endnu værende Fontaine. Capellet eller Slots-Kirken, som efter Model af Kirken paa Haderslevhuus blev begyndt at bygges 1601 af Steenhuggeren Hans Barchman med Bygmesteren Hercules Offuerberchs Hielp og Bistand, var endnu ikke fuldfærdig 1603, hvorfor Kongen befalede Lænsmanden at lade den sætte i fuldkommen Stand. Kong FRIDERIK III. havde 1653 en stor Reparation for paa Slottet og lod det med endeel Bildhuggerverk zire, da blev og Vandkunsten forbedret og i Stand sat. Ellers blev dette Slot saavel i den Keiserlige 1628 som i de Svenske Krige 1644 og 1650 meget ilde medhandlet, men er efter den Tid ei alene igien sat i forige Stand, men endog af Kong FRIDERIK IV meget smukkere og beqvemere indrettet, saa at Hans Majestet med sin hele Hofstat opholdt sig her 1711 saalenge Pesten vedvarede i Kiøbenhavn. Slots-Bygningen er anseelig, tre Etager høi, foruden Kielderne, og bestaaer af fire store Længder, i Qvadrat sammenbygte. Midt i Slots-Gaarden, som er en stor Plads, staaer den smukke og kunstige Fontaine, paa hvis Overdeel sees et af Metal støbt Fruentimmer-Billed, med et Jæger-Horn paa Hovedet, hvorpaa det Aarstal 1590. Midt paa den første Længde er de store Port og Indfarten til Slottet, hvorover findes FRIDERICI III og SOPHIÆ AMALIÆ navne og Aarstal 1653. Paa den anden Længde ind til Gaarden er i Midten Slots-Taarnet, hvorudi Uhrverket, samt tvende store Klokker, den største støbt i Lybek 1601 af Reinhold Benninck, den mindre er fra 1590. Det store Taarn, som er flak oven paa med et Steen-Gelænder omkring, kaldes Kæmpe-Taarnet, af fire i Hiørnerne staaende Steen-Billeder, som forestille disse fire gamle Helte, Hannibal, Scipio, Hercules, Hector, hver 7 Fod høi, og holdende hver sin Part af det Kongelige Danske Vaaben. Midt paa den tredje Længde er den sædvanlige Dør, hvor (894) det Kongelige Herskab har deres Indgang paa brede Steen-Trapper op til Gemakerne, som ere i Slottets anden Etage. Capellet eller Slots-Kirken er meget net og ziirlig, ligende i Anordningen, men ikke i Kostbarheden, Frideriksborg Slots Capel. Altertavlen, som er af Marmor og Steen, prydet med Alabastes Billeder, har været høi og anseelig, men er i forige Seculi Krigs-Tider bleven ruineret, og Kong FRIDERIK IV. har med Flid ikke villet

lade den i Stand sette, for at blive et Vidne om Fiendens slette Forhold. Prædikestolen er og af Steen med meget smukke udhugne Bibelske Historier, staaende paa et konstigt Steen-Billed og derhos en Løve paa et Postement som holder det Kongelige Vaaben. Oven paa er et zirligt Galerie, som omgiver Kirkens begge Sider og nederste Ende. Dette nederste Galerie er afdeelt for sig selv og undertiden tage de andensteds i Kirken Sæde under Guds Tienesten. Af Koldinghuus Slot har før Lænet og nu Amtet sit Navn. I denne Kirke holdte Byens Indvaanere i nogle Aar deres Guds Tieneste, medens Sognekirken var under Bygning indtil 1756. De Kongelige Læns mænd indtil efter Souverainiteten, som ved Amtets Slutning blive opregnede, have resideret paa dette Slot, on endnu har Amtmanden endeel af de nederste Værelser til Beboelse. I den nederste Etage er ogsaa Slot-Forvalterens Værelse, samt Køkken, Brøggerhuus, og deslige. Slottets Staldgaard bestaaer af tre store grundmurede Huse, hvor Hussarene nu for faa Aar siden havde deres Heste.

Torvet. Torvet, som er anseeligt, ligger østen for Kirken ogsaa got som midt i Byen. Paa Torvet er indrettet et Springvand, hvortil Magistraten 1736 fik Kongelig Bevilling at indlede en Straale fra Damen og Fontainen i Slotshaven. Kong FRIDERIK III 1653 bevilgede Byen en ugentlig Torvedag hver Tisdag. I de ældere Tider skal en Toft, kaldet Eggerts Lykke, have været bebygget, og haft et Torv kaldet Svie-Torv, som endnu saa kaldes. (895)

Gaderne, som efter gamle Byers Maade ere noget krumme og smale, ere for nærværende Tid: 1.) Laasbye-Gade en meget lang Gade, og formodentlig den ældste Deel af Byen, kaldet i gamle Skrifter Lusby eller Lusby Gadhe. 2.) Sviegade, 3.) Blæsberg. 4.) Torvegade. 5.) Østergade, uden Tvivl den samme som kaldes Adelgade. 6.) Kirkegade. 7.) Syndergade, formodentlig samme som Korsgade. 8.) Rendebanen, hvor Kong CHRISTIAN III og Adelen øvede sig i Dyst-Renden. 9.) Slots-gaden. 10.) Slots-Stræde. 11.) Klostergade. 12.) Kloster-Stræde. 13.) Bødel-Stræde. 14.) Vestergade. 15.) Hospitals-Gaden. 16.) Skolegade. 17.) Broegade eller Portgade. 18.) Forstaden. Imellem Vester- og Øster-Gader har fordum gaaet en Gade, kaldet Kattesund, i hvilken Gade Mariager Kloster 1456 har ejet en Gaard og Toft. Her har og før været en Gade, kaldet Fruergade, og et lidet Stræde, kaldet Divelshul. Byens Blegdam ligger nu vesten, men har før efter RESENII Kart været østen for Byen ved Aæn.

Porte. Byen har trende Porte, 1.) Synder-Port hos Koldingbroe som ligger over Aæn, 2.) Nørre-Port, 3.) Kloster-Port.

Huse og Gader. Byens Bygninger ere 140 Gaarde og 119 Huse, hvilke med Kirken, Hospitalet, og Raadhuset ere taxerede i Kiøbstedernes Brand-Casse for 99320 Rdlr. De fleste Bygninger ere af Muur og Bindingsverk, to Etager høie, og tækkede med Tagsteen. I Kong FRIDERIK II Tid boede her adskillige af Adelen, thi paa Henrik Rantzovs Kart over Kolding bises Maourids Podebusks Gaard, Frue Karen Holgers Gaard, Peder Munks Gaard, Hans Johansen Lindenovs Huus. Saa længe Kongerne undertiden residerede her paa Slottet og en Tid lang efter, bleve Byens gamle Bygninger meget forbedrede. Siden ere endeel Gaarde og Huse forladte af Eierne, som har seet deres bedre Udkomme paa Landet. Disse Huse og Gaarde ere igien enten leiede til (896) Garnisons Officerers Qvarterer, eller beboes af Enker, som trekke til Byen formedelst Ildebrands og visse Leve-Midlers Lethed.

Kirken. Af publique Bygninger er Kirken den fornemste, kaldet St. Nicolai Kirke. Formedelst Brystfældighed blev den fra 1751 til 1756 saa got som af nye ombygget, og intet blev staaende uden Taarnet, Choret og Sacristiet, som tillige blev repareret, samt de tvende Capellers Mure forhøiede.

Alle Piller og den nørre Muur i Grunden afbrudte og nye opmurede, den syndre Muur ogsaa ogsaa næsten nedbrudt og med de andre Mure og Piller saaledes forhøiet, at Hvælvingerne bleve 4 á 5 Alne høiere end tilforn. Kirken blev da med nyt Sparverk af beste Pommerske Tømmer forsynet, og beholdt samme Længde og Brede som før, med 4 Rader nye Stole, og de trede Gange med gamle Ligsteene belagte. I den mellemste Gang hænge tre Lysekroner den ene given af Oberstinde Beenfeld 1681 og hos Orgelverket tvende Lyse-Arme. I det syndre Capel, saavel som i det Nørre Capel, ere 2 Rader nye Stole, Gangene belagte med Ligsteene, og i hvert af dem en Lysekrone og en dobbelt Lyse-Arm. I Choret hænger og en Lysekrone, og paa Alteret tvende store støbte Mesing-Lysetager staaende paa Løver. Altertaavlen og Prædikestolen ere giorte i Caspar Markdaners Tid og paa hans Bekostning 1590 1591. Orgelverket er got og zirligt, bekostet ved Kirkens Hoved-Reparation. I Kirken ere fem indlukte Stole. Det nordre Capel, som endnu kaldes Nye Kirke, er 1575 tilbyggt paa Kong FRIDRIK II og Droning SOPHIÆ Bekostning, som en Latinsk Inscription paa en Steen i Muren udviser. I Taarnet, som er uden Spir, hænge fire Klokker. Paa den saa kaldte Svenske Klokke staae nogle Munke-Bogstaver. Paa Tolv-Klokken ligesaa med Munkeskrift: Ave Maria gratia plena. Storm-Klokken er støbt 1613 paa Byens Bekostning, og bøn-Klokken 1615 paa Kirkens Bekostning, begge af Adam Nielsen i Kolding. (897) Kirke-Uhret er nu indrettet til Qvarteer-Slag, hvorfor gaae 4 Time-Visere uden paa Taarnet og den femte i Kirken lige for Prædikestolen. I Daaben en Tavle given af Henrik Splet 1626. Dækket over Daaben givet af Borgemester Sören Andersen Skriver 1636. Dækket over Daaben givet af Borgemester Sören Andersen Skriver 1636. Den lille Kalk og Disk given 1581 af Anna Jochum Skrivers, den store af Borgemester Rudolph Faust, Ablat-Æsken 1683 af Klokker Salomon Jacobsen Lund, og Vin-Kanden 1677 af Hans Hansen Mouritz. Over Sogneprestens Stool læses denne Inscription af 1520 Anno Milleno quingentenoqve vigeno Christi, Curato stauente Petri Nicolao, conditur hęc nova fabrica laus Domino. Denne Niels Pedersen var den sidste Sogneprest i Kolding fir Reformationen, og kaldtes Hr. Niels Skriver, Over Qvindestolene i den store Gang hængde før en Fane over en Polsk Ritmester Cnissus Christophorus de Russa, som blev skudt med en Kugle fra Medelfart i den Storm mod Fyen 1659 de 2. Juli. Her var og en Fane over Ritmester af Livgarden Henrik Homeyer død 1602 58 Aar. Nok en Fane over Capitain Matthias von Borstel som døde 1684. I det syndre Capel har Conferentzraad og Amtmand Ludvig Ernst von Woida sin Begravelse, som døde 1729 69 Aar. Paa hans Frues Kiste staaer hendes Fæderne og Møderne de Klenauers og Pentzers Vaabener. Der staaer og Etatsraad og Amtmand Johan von Jessens Kiste, som døde 1733 og en hans liden Dotter død 1730. I Samme Capel er og Contraleur Hans Lunds Begravelse. I Sacristiet hænger en Tavle over Doct Med. Thomæ Zegeri Enke Magdalena som døde 1577 68 Aar, hun var erfaren i Astronomie og gjorde Almanaker, desuagtet befunden vel grundet i hendes christelige Troe. Der ligger og en Ligsteen over Hr. Ditlev Rantzov Ridder af Danebrog General-Major og Amtmand paa Koldinghuus som døde 1684 67 Aar, og hans Frue Anna Sophia Reichow død 1696 66 Aar. Paa den nordre Side i Choret sees en Tavle af hvid og (898) sort Marmor over Biskopen i Ribe Doct. Anker Anchersen som døde 1701 og begge Fruer, Anna Petræa og Dorothea Obling til Laage. I Choret er og Borgemester Hans Pedersens, Hans Pedersen Juhls, Tolder Rachlaws, Raadmand Michel Danielsens, Niels Bertelsens og fleres Begravelser, hvorudi hviler Oberst Povel Beenfeld, som døde 1676 66 Aar, hans Frue Margareta Fischer død 1681 deres Sønner, Ritmester Claus Lövenkrone og Lieutenant Povel Christopher Beenfeld, begge døde 1675. Paa den nørre Side er Cancelliaraad Roeds Begravelse, hvortil er given en Mark-Jord i Koldings syndre Vang. Paa en Steen i Muren ved Taarnet har Caspar Markdaner ladet sette denne Inscription: Eigen Nutz, Heimischer Niedt, Kindscher Rath, Rom und Triia zerstöret hat, wo Tugend nicht so hoch wird geacht, als Geburt und

Pracht, Das Land und Regiment werden übel bewacht, und in die lenge gehen die Krebsgenge. C. M. 1593. Han har og paa en anden Steen over et Beenhuus, som nu er borte, ladet sette denne Skrift: Du Weltweise tritt hier bei, Sage welcher Herr oder Knecht sei, Sind wir nicht alle von Staub und Erd gemein, So beweis es anders aus diesem Bein, derunder C. M. med hans Vaaben og Aarstal 1591. I Choret og andensteds i Kirken findes en god Deel Tavler, Epitaphier, og Indscriptioner over følgende: M. Jens Sörensen Provst og Sogneprest i Kolding død 1612 Borgemester og Tolder Sören Paludan død 1582. Raadmand Owte Gregersen død 1604. Niels Jespersen første Evangeliske Sogneprest i Kolding død 1559. Apoteker Herman Reiming som døde 1598 og Hustrue Margrete død 1635. Slotsskriver og Raadmand Henrik Splet den ældre død 1641 88 Aar, og hans Hustrue Dorothea Lydersdotter død 1609. Raadmand og Handelsmand Peder Udsen død 1659. Borgemester Niels Andersen Bögvad død 1611. Raadmand Niels Jensen død 1581. Tyge Nielsen Kornskriver paa (899) Koldinghuus død 1607. Raadmand Anders Jensen 1583 Raadmand Povel Jensen død 1572. Kongens Maler Hans Paludan død 1590. Regiments-Feltskiærer Nicolaus Barner og Hustrue Catharina Thor Mülen, som 1700 har tilkiøbt sig en Begravelse o det nørre Capel. Jacob From Fiskmester over Koldinghuus og Skanderborg Læne og Hustrue Elisabet Henriksdotter Worm, begge døde 1653 hvis Epitaphium Anders Madsen Skatskriver paa Koldinghuus 1656 har aldet opsette. Uden for den nørre Kirkedør ligger en Ligsteen med et Vers paa af Hans Nordrup over den Kongelige Jæger Hans Pedersen Juhl død 1719 75 Aar. De betydeligste Ligsteene i Kirken ere over følgende: Tolder og Borgemester Morten Nielsen Panck og Hustrue Anneke Hermansdotter Reiming som døde 1654. M. Hans Sörensen Harden Sogneprest i Kolding død 1612. Borgemester Jep Hansen som døde 1631 og Hustrue Magdalena Dystrup død 1635. Provst og Sogneprest M. Povel Paludan, som døde 1685 68 Aar. Borgemester og Tolder Anker Mogensen død 1618 91 Aar. Maren Bögvad M. Anker Sörensens Hustrue som døde 1631. Christopher Urne til Søegaard død 1548. Morten Svensen til Refdal død 1574 og Frue Malene Clausdotter til Ødisgaard. Hans Sörensen Hundvad Residerende Capellan i Kolding og Prest i Almind død 1659 84 Aar. Christian Markdaner, Lænsmanden Casper Markdaners Søn, død 1595. Borgemester Lyder H. Splet død 1660 70 Aar. Rector Scholæ M. Jens Sörensen død 1634. Apoteker Baltasar Braband død 1644 og Hustrue Catharina Hermansdotter død 1654. Borgemester Sören Skrivers Søn Anders Sörensen. Hans Hansen Borger og Over-Formynder i Kolding død 1650. Peder Nielsen Wienstrup Raadmand i Kolding og Kongelige Majestets Ridefoged til Koldinghuus Læn død 1652. Raadmand og Byeskriver Friderik Hansen død 1639. Raadmand Anker Jepsen død 1659. Raadmand Thomas Mortensen. Raadmand Povel Jensen. (900) Apoteker Johan Adolf Möller. Jochum Schiermer Lieutenant ved Borgerskabet i Kolding død 1729. Henrik Rafn og Hustrue Lisbet Reiming. Deres Søn Johan Rafn Borger-Capitain i Kolding. Morten Sörensen Hospitals-Prest død 1654. Raadmand Sören Jörgensen Haar død 1660. Anno 1748 blev her begravet General-Major de Thurahs første Frue Anna Rosenörn, som paa sin Gienemreise døde den 12. Jan. i Kolding af Smaakopper. Om Kolding Kirkes Legatis, saa og om det i Kirken fundne brændte Rug, hvormed før have været mange Legender, kan læses HOFMANS Fundatzer Tom. IV. pag. 675 sq og Tom IX. App. Rip.p.41. I Kolding Kirke har før Reformationen været mange Altare, Altare Regis 1348 hvilket kanskee er det samme Alter som i Kolding blev stiftet 1313 af de Oprørskes Gods, HVITFELD p. 367. Hellig Trefoldigheds Alter 1314. St. Annæ Alter 1540 Calente-Alter 1549. St Karine Alter 1546.

Latinske Skole. Den Latinske Skole i Kolding er stiftet kort efter Reformationen af Kong CHRISTIAN III som 1542 lagde til Skolemesterens eller Rectoris Underholdning Konge-Tiende af Almind Sogn. Hans Majestet har siden 1552 og 1558 benaadet Skolens Lærere med flere

Indkomster, som Kong FRIDERIK II 1572 har forbedret, og derforuden 1580 stiftet en Donation paa 250 Daler aarlig at udgives af Slottet Koldinghuus til tolv Skole-Personer, Rector og to Hørere derudi beregnet. Om disse og øvrige Skolens Beneficier see HOFMANS Fundatzer Tom. IV. pag. 685. seqq. Hvortil 1766 er kommet nogle af Maren Graafod i Varde testamenterede Enge, af hvis aarlig Afgift Skolen i Kolding nyder tvende Parter og St. Jacobi Kirke i Varde den tredje Part. Skolehuset lod Droning DOROTHEA i hendes Enkesæde paa Koldinghuus 1566 opbygge. Denne Bygning fandtes 1728 saa brøstfældig, at den efter Stifts-Øvrighedens Foranstaltning (898) blev afbrudt, og en nye af 10 store Fag Grundmuur opført med dobbelt Qvist, hvorudi, foruden Skolen, ere Værelser for trende Hørere. Skolens Rector har sin egen Residentz i Byen, hvilken 1598 er bygt. Den nye Skole blev 1732 indviet af Biskop Anchersen. Prinsesse SOPHIA HEDEVIG havde tilforn skienket nye Cathedram, Borde og Benke til Skolen. Foruden en Fortegnelse paa Skolens Rectores, sees der og nogle smukke maledede Emblemata med Inscriptioner hos. Skolen bestaaer af fire Lectier eller Classer, og har sædvanligen et Tal af 30 til 40 Disciple. Ved Skolen er anlagt en smuk Have, afdeelt i fire Parter, hvor Rector og hver af Hørene har sin Deel. Skolen har før haft et Bibliotek, som Kong FRIDERIK II 1586 ved Caspar Markdaner skienkede dertil, hvorover en Catalogus endnu er til, endskiønt Bøgerne længe siden forlorne. Samme var hiemfaldet til Kongen efter Onsild Meier, som formedelst et i Kolding begaaet Manddrab var bortrømt. Endnu har Skolen et lidet Bibliotek, hvortil da værende Rector M. Albert Thura 1734 har giort Begyndelse.

Hospital. Før Reformationen var i ældere Tider hos Kolding anlagt et Hospital for syge og skrøbelige Mennesker, som kaldtes St. Jørgens Gaard, og havde sit eget Capel. Samme laae i Sydvest uden for Byen hos Aaen, vesten for Provstegaarden. I Kong FRIDERIK I. Tid havde Sognepresten i Kolding Hr. Niels Skriver denne St. Jørgens Gaard i Forlæning, men fordi han forsømmede de Fattiges Underholdning og Guds Tieneste, mistede han 1525 Forlæningen, og Mester Jesper Brokman blev igien forlænet med vort og Kronens Sancti Jørgens Hospital uden for vor Kiøbstad Kolding, som det heder i Kongens Brev af 1526 Anno 1537 har Hr. Magnus Bilde Ridder i sin sidste Sygdom opholdt sig i St. Jørgens Gaard for Kolding og der giort sit Testament. 1541 fik Hans Boesön Borger i Kolding af Kong CHRISTIAN III forlænet med St. Jørgens Gaard (902) og tiliggende Gods, at han de Syge og Fattige skulde underholde. To Aar derefter 1543 lagde Kongen Indkomsterne af St. Jørgens Hospital for Kolding til det almindelige Hospital udi Ribe. 1548 nævnes St. Jørgens Gaard udi Kolding iblant de Godser, som Kong CHRISTIAN III udlagde Droning DOROTHEÆ til Livgeding under Kolding Slot. Siden fandt Høistbemelte Kong CHRISTIAN III fornødent at stifte i Kolding et nyt almindeligt Hospital, hvorpaa han kort før sin Død 1558 den 15. December udgav sin Fundatz og udlagde til de Fattiges Bolig og Værelse en Toft og Ager-Jord, liggende uden for Kolding vesten St. Jørgens Gaard, foruden anden Rente og Indkomst til deres Underholdning. 1559 fik Jost von Heiden Maæer og hans Hustrue af Kong FRIDERIK II Livsbrev paa St. Jørgens Gaard uden for Kolding. Samme Konge har 1572 stadfæstet sin Hr. Faders Stiftelse paa Hospitalet og begavet det med flere Indkomster. I Samme Aar skødede Bertel Hansen en Humlegaard til Hospitalet. Efter det Aarstal 1578 som findes paa Bygningen, formoder man, at Hospitalet ved de Tider er bygt paa det Sted hvor det nu staaer. Anno 1617 efter nogen Ildebrand hat Høvedsmanden paa Koldinghuus Otte Brahe ladet Hospitalet paa Bygning igien forbedre og formere, som en Inscription paa en Steen i Muren siger. Foruden nogle mindre Huse til Forstanderens Brug og Oeconomien, bestaaer Hospitalets Hoved-Bygning af tvende store Huse; det ene af Grundmuur paa 20 Fag, hvoraf Kirken indtager de 12 Fag, med et lidet Træ-Taarn, hvori Klokken hænger; det andet paa 10 Fag halv Brandmuur og halv Bindingsverk. Hospitals-

Kirken har sin egen Prest, som lønnes af Hospitalet og andre Beneficier. I Kirken læses nogle Inscriptioner, som vidne om Amtsskriver Matthias Limes og hans Hustrues Margrete Beenfeld Major Johan Daniel Roians, og fleres Gaver til Kirken. Alteret og Prædikestolen, som Lænsmanden (903) Otte Brahe 1620 har ladet opsætte, ere blevne fornyede og smukt opstafferede 1744 og 1748. Kirkegaarden ligger syden for Kirken, og strekker til nogle af Byens Haver. Norden for Hospitalet skal før have været en Bolig for Hospitals-Presten, som siges at være bleven ødelagt ved Ildebrand. I Hospitalet underholdes nu 26 á 26 fattige Lemmer, af hvilke enhver ugentlig nyder 28 Skilling. Om Hospitalets Donationer og Indkomster see HOFMANS Fundatzer Tom. IV. pag. 698. sq. Hvor ogsaa pag. 693 findes Foundationen paa det anseelige Legatum, kaldet Helts og Pelses Minde, som Etatsraad Peder Helt har givet til sin Fødebyes Huus-Arme, samt Latinske og Danske Skole.

Graabrødre Kloster. Ved den Gade i Kolding, som endnu kaldes Klostergaden, laae forud et Franciscaner eller Graabrødre-Kloster, som blev stiftet 1288 og paa Trinitatis Søndag taget i Besiddelse af Brødrene, med Kong ERIK MENVEDS og hans Moders Droning AGNETES Samtykke. HVITFELD p. 300 tillegger høistbemelte Droning denne Stiftelse, men et gammelt Manuscript siger, at Klosteret blev bygt og indrettet af en Gaard og Capel, som tilhørte en Ridder ved Navn Henrik Dulmer og kaldtes Dueholm, hvilken Ridder indgav sig som Munk i Klosteret, og at det blev indviet enten af Biskop Tycho i Ribe eller Biskop Bertold i Slesvig. Dette Kloster var ved Magt til i Begyndelsen af Reformations-Tiden, da Kong FRIDERIK I 1529 efter Borgernes og en Adelsmands Hartvig Andersens Begiering lod Munkene uddrive, at hvilke dog én blev tilbage, som aflagde sin Ordensdragt, See PONTOPP. Annal. Ecel. Dan. T. II. P. 828. Efter Secularisationen syndes dette Kloster stykkeviis at være afhændet til adskillige og tildeels afbrudt. 1530 fik Anders Kok Kong FRIDERIK I Brev paa Kronens Huus, liggende ved Graabrødre-Kloster udi Kolding, som var Graabrødrenes Vaskehuus. 1557 har Borgemester og Raad (904) efter Kongelig Befaling i Lænsmandens Overværelse sat og taxeret den Jord og Byggested, som Kongen havde undt Claus Fisker, liggende som Kolding Kloster tilforn stod, lige ved de beste Gaarde i Byen for aarlig Jordskyld 12 Skilling.

Provst-Gaarden. Af gamle publicke Bygninger i Kolding var der forud en, som kaldtes Provstegaarden, liggende ved den sydvestre Side af Byen tet ved S. Jörgens Gaard. Samme var uden Tvivl en Residentz for Provsten af Alming-Syssel, hvis Embed fra 1330 var foreenet med den fierte Prælatedom i Riber Domkirke, som var Cantoratet, hvorom TERPAGER Rip. Cimbr. P. 155. Ved Reformationen gik denne Gaard med det geistlige Gods i Kongens Være. 1541 forlænedes Kong CHRISTIAN III Prouestegaarden udi Kolding til Niels Hack, men Vilkor, at han skulde bygge og boe i Riget, være Kongen og hans Søn huld og troe, og tiene Riget deraf med en gerust Hest til Land, eller udgiøre en færdig Karl til Skibs, naar han tilsiges. 1548 nævnes Provstegaarden iblandt de Eiendome, som bleve lagte til Droning DOROTHEÆ Livgeding under Kolding Slot.

Knuds Gilde. At der i gamle Dage har været et St. Knuds Gilde udi Kolding, det beviser et Tingsvidne af Kolding Byting 1484 lydende, at Anders Hansen Borgemester og Nis Pedersön, Oldermænd i Sancti Knuds Gilde, og Erik Jude Skørsmænd i samme Gilde, skødede til Hr. Dionysius Jensen Sogneprest i Eltong Sancti Knuds Gaard i Luseby med Huse og Jord, med saa Skiel, at om han eller hans Arvinge ville nogen Tid ved Pant eller Kiøb afhønde sig samme Gaard, da skal St. Knuds Gildes Forstander eller Borgemester og Raad i Kolding være nærmest dertil for lige Værd. Og i Koldings Privilegier givne af Kong CHRISTIAN I 1452 findes denne Artikel: Om nogen tiltaler Bymænd, som i Sancti Knuds Gilde er, for nogen Sag, hvorfor han skulde værges sig

med Nævn i Kiøn efter Lands-Lov, (905) da maae han væрге sig med St. Knuds Gildebrødres Lov og Rettighed.

Prestegaard. Sogneprestens Residentz, liggende i Vestergade, er efter en Inscription over Døren i Kong FRIDERIK I sidste Regiering Aar 1588 ved Kongelig Hielp opbyggt. Den har først været en Calente-Alters Gaard, som Kong CHRISTIAN III ved Gavebrev 1549 skienkede den første Lutherske Prest i Kolding Niels Jespersen og hans Hustrue Marine til frie Beboelse i deres Livstid, men naar de begge vare døde, skulde samme Gaard derefter være og blive en Bolig for Sognepresternes Enker i Kolding. Med denne Gaard har det siden haft den Beskaffenhed, at, naar der har været Enke efter Sognepresten, har hun beboet den, og Sognepresten imidlertid leiet eller købt Huus i Byen, men naar ingen Enke har været, er Gaarden beboet af Sognepresten, og altid vedligeholdet af Kirken.

Amtstue. Her i Byen holdes Amtstue for Koldinghuus Amt, og for nærværende Tid udi Amtsforvalterens Kammerraad Möllers Gaard, som er en gammel grundmuret Bygning af to Etager.

Raadhuset, som ligger vesten ved Torvet, er en Bygning af Muur og Bindingsverk, to Etager høi, og med høie grundmurede Kieldere under. Magistraten bestaaer af en Borgemester og tvende Raadmænd, Byfoged, Bye- og Raadstue-Skriver. Raadstue-Retten holdes her hver Torsdag, Bye-Tinget om Onsdagen, og Birke-Tinget om Tisdagen.

Indvaanerne bestaaer af 259 Familier, som udgjør i alt omtrent 1200 Siæle, men imod 980, som ere over 12 Aar. Herudi er uberegnet Indqvarteringen, som for nogle Aar siden bestod af 3 Esqvadroner Husarer med deres Officerer og Staben. Byens Familier ere for nærværende Tid: Geistlige, Sognepresten, Residerende (906) Capellan, Hospitals-Presten, en Catechet som tillige er klokke og Chordeg. Rector Scholæ og tre Hørere. Magistrat og Kongelige Betiente, en Borgemester som tillige er Byfoged, tvende Raadmænd, den ene tillige Bye- og Raadstueskriver, den anden tillige Consumptions-Forpagter, en succederende Bye- og Raadstueskriver, en Amts-Forvalter, en Hospitals-Forstander, en Tolder som tillige er Slots-Forvalter og Fontainemester, en Contraleur tillige Postmester, en Veier og Maaler, en Portner ved Syndre Port. Privilegerede, en Apoteker, en Gæstgiver og Post-Expediteur, tvende Farvere, en Stads-Musicant. 19 Kiøbmænd. Endeel Officerer og Enker, som leve enten af Pension eller egne Midler. Nogle Avlsmænd, Skippere, Høkere og Dagleiere. Og derforuden følgende Handverkere:

Bagere	5	Malere	2
Bogbindere	1	Muurmestere	6
Bødkere	3	Parykmagere	2
Drejere	2	Pottemagere	2
Felberedere	3	Reebslagere	4
Glarmestere	2	Sadelmagere	4
Grovsmede	3	Skomagere	9
Guldsmede	2	Skrædere	7
Handskemagere	3	Slagtere	3
Hattemagere	4	Snedkere	5
Kandestøber	1	Tobakspinder	1
Kleinsmede	2	Uhrmager	1
Knapmager	2	Vævere	3
Kobbersmede	2		

Markjorde. Byens Markjorde ere matriculerede for 72 Tønder Hartkorn, hvoraf er en Mark til Korn-Sæd og Høebiering, kaldet Nørre Mark, som er inddeelt paa hver Huus og Gaards Grund-Taxt, og følger i (907) Kiøb og Sal, men maae ikke gaae til Udenbyes-Mand eller fraskilles Stederne, hvorunder samme er tilmaalt, og haver enhver sine Gierder og Diger om denne Mark efter Grundtaxt. Endeel af ovenmeldte Hartkorn bestaaer i Eiendoms Tofter, og 32 Mark-Jorde liggende synden for Kolding, der ligeledes ere Eiendome for indenbyes-Mænd, hvoraf somme eie én, andre to Jorde. Saadan en Markjord bestaaer omtrent af 8 til 9 Tønders Udsæd Bygland, som har kostet i forige Tider 100 Rigsdaler men nu 300 Rigsdaler og der over. I Aaret 1765 kiøbte Kolding Bye til almindelig Nytte af Koldinghuus Ladegaards Kobler 5050 Rigsdaler Overmarken, anslagen til Hartkorn 19 Tønder 1 Skieppe 3 Fierdingkar 1 Album, hvorpaa, saavelsom paa Byens Koemark, græses Indvaanernes Creature for Betaling efter en Vedtægt, som 1766 er giort af Magistraten og de 16 Mænd, og af Stiftamtmand approberet. De andre Lykker og Enghaver, Skinderborg, Jørgenskov, Kloster-Eng-Maien, Bødel-Maien, Trindholm, hvilke da og ved Auctionen bleve solgte, kiøbte Particuliere der i Byen.

Handel & Næring. Kolding Byes Handel er ikkun meget ringe, som tildeels kommer af dens Naboskab med Hertugdomet, hvis Indbyggere baade i Stæderne og paa Landet bruge megen Frihed i Handel. Den liden Handling, her er, som gierne kunde bestrides af et Par gode Kiøbmænd, i steden for ti, som her nu ere, gaaer mest paa Kiøbenhavn og Norge, og bestaaer fornemlig i Korn og fede Varer, saa meget som kan bekommes af omliggende Bønder, thi ingen Herregaarde ere i Nærværelsen. Det som her igien udsælges, er Jern, Tiære, Tømmer, Bredder, Salt, Sæbe, Hør, Hamp, Fisk, og andet som Bonden behøver. Alenkram handles ikke med, uden hvad som tages af indenlandske Fabriker. Vine, Sukker, og Specerier sælges af Apotekeren. Vel har Byen nogen Næring af de mange Reisende, (908) som komme der igiennem ind i Landet eller tilbage, derimod har den haft i sidst forledne Aaringe, i sær naar Krigs Tilfælde yttre sig, store Besværligheder og Bekostninger ved de mange Befordringer og Durch-Marcher, hvorved Byen har mere af- end tiltaget. Det var derfor billigt, at Kolding, som desuden er saa vel situeret til Handel, burde paa nogen Maade ophielpes. Nogen Næring falder her og formedelst de mange Creature, som her drives igiennem, og passerer Toldstedet, ud ad Holsten.

Havn og Skibsfart. Havnen til Kolding er en Arm af Østersøen eller Beltet, som løber ind fra Medelfart-Sund til Byen, hvor Kolding-Aae møder og løber derudi. Samme Havn er, fra Kolding-Broe og en god Fierdingvei ud i Søen, nu saaledes efterløben med Sand, at alle Kiøbmands-Varer baade til og fra Skibene maae med smaa Baade føres. I Fiorden ligger en liden Holm, som kaldes Smør-Holmen. Byen har 5 smaa Skibe, Galioter og Jagter, som segle paa Norge, Hertugdomene, Kiøbenhavn, Riga og andensteds paa Øster- og Nord-Søen.

Fiskerie. Ved Kolding falder tre Slags Fiskerie. I den ferske Søe, som gaar langs norden om Slottet, fanges Giedder, Aborre, Brasen og Aal, dog ikke i Mængde. I Kolding-Aae fanges Øreder, hvilken Fangst Fiskerne i Strandhuse alene have Frihed til, og betale derfor aarlig en vis Penge til Kongen. I Kolding Fiord, hvor Aaen har sit Udløb, fanges fornemlig Torsk i Mængde, saa og om Foraar, og Efterhøst Sild, og paa en vis Tid om Aaret Makrel, Flyndre, Plædder, Horngivere, Steenbidere, Aal, Aaleqvabber, et Slags smaa Sild, som kaldes Rager, Skælfisk, Krabber, Ræger som her kaldes Krøker, og kanske flere Slags. Fordum har her været Øred-Fiskerie i Fiorden; thi 1635 fik Gregers Ottesen Borgemester og Tolder i Kolding Kong CHRISTIAN IV. Stadfæstelse paa en Øredgaard i

Koldingfiord næst vesten op til Slottets Øredgaard. Og efter Henrik (909) Rantzovs Kart har i Kong FRIDERIK II Tid været i Aaen sydvest for Byen en Indretning til Gieddefangst.

Perlefangst. I Begyndelsen af forige Seculo var ved Kolding en Perlefangst, hvortil Lænsmanden paa Koldinghuus betiente sig af en Grønlænder, hvilken han havde bragt did, efterdi han havde foregivet, at være vant til at fange Perler i sit Fæderneland. Denne var en af de Grønlændere, som var hjemkommen med de Skibe, Kong CHRISTIAN IV. havde udsendt for at opdage Grønland. Han var og meget lykkelig i Perlefangsten, men fordi han for sterkt blev dreven dertil baade Vinter og Sommer, blev han syg og døde, HOLBERGS Danm. Og Norg. Beskriv. P. 330.

Saltbrynd. Uden for Kolding, paa Veien til Landsbyen Harte, blev i Kong HANSES Tid funden en Salt-Kilde, til hvilken paa egen Bekostning at optage indfandt sig en Tydsk Mand ved Navn Lambert Hermelig, som 1496 fik Kongelig Bevilling paa der at anlegge en Sylte eller et Saltverk, Halvdelen sig, og Halvdeelen Kongen til Beste. Derforuden gav Kongen ham et Sted at bygge Gaard og Huus paa til Verkets Anlæg, men man finder ikke, at det har haft nogen Fremgang. Siden er igien begyndt dermed, i den Tid Droning DOROTHEA residerede paa Koldinghuus, men alt til forgievs, thi der var kommet vildt Vand i Saltbrynden, saa det salte Vand var nederst og det ferske oven paa. Ellers var Saltet som Lyneborger Salt, men noget rødere, See HVITFELD pag. 1012.

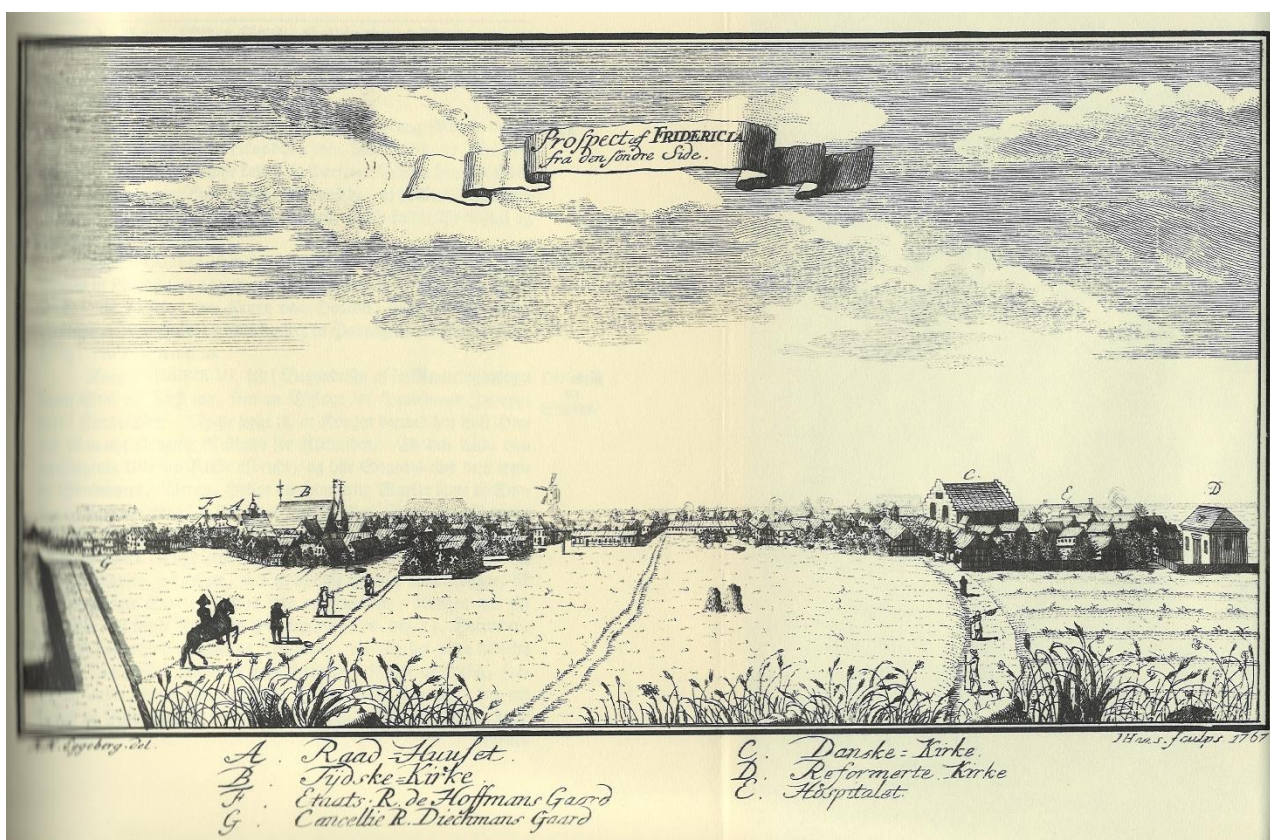
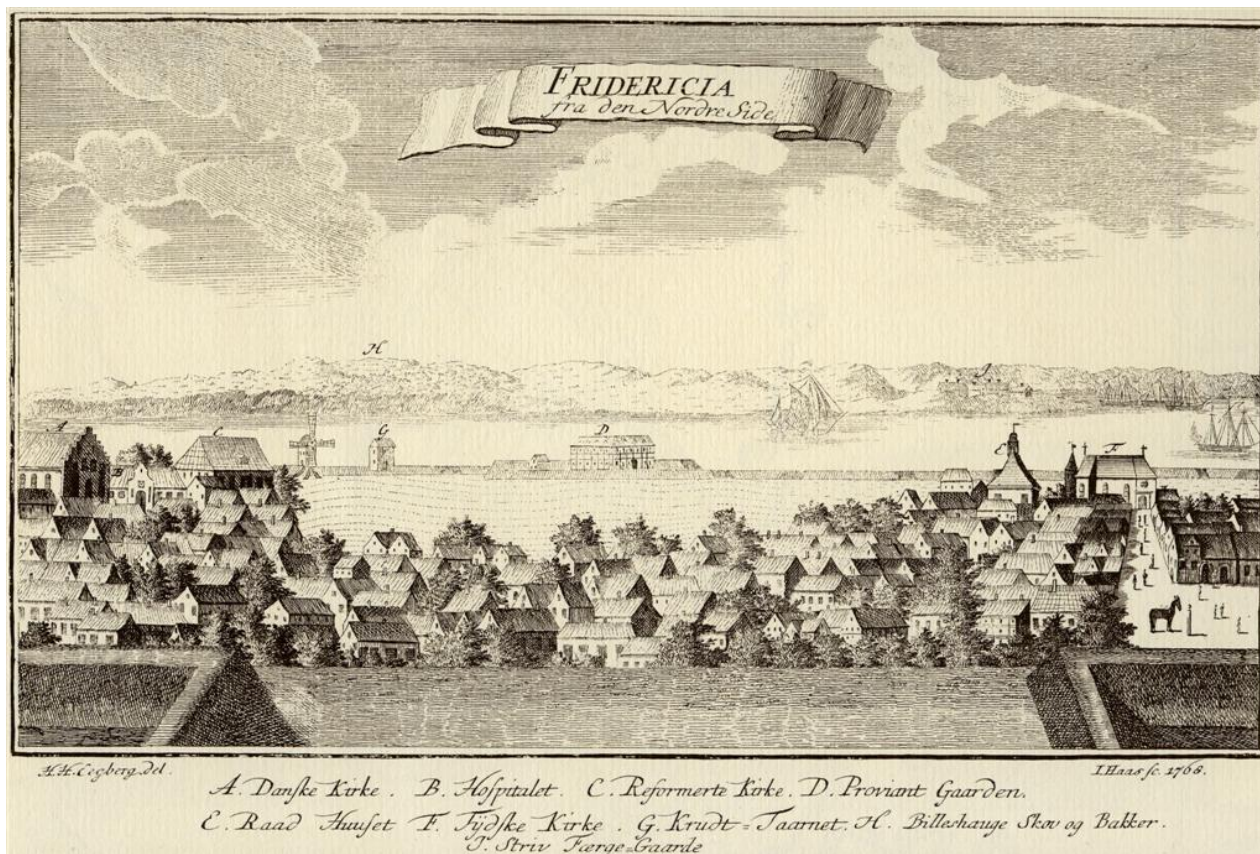
Markeder. I Kolding holdes disse aarlige Markeder, Volborg Marked, Olufs Marked, Mikkels Marked, og Heste-Marked i Fasten.

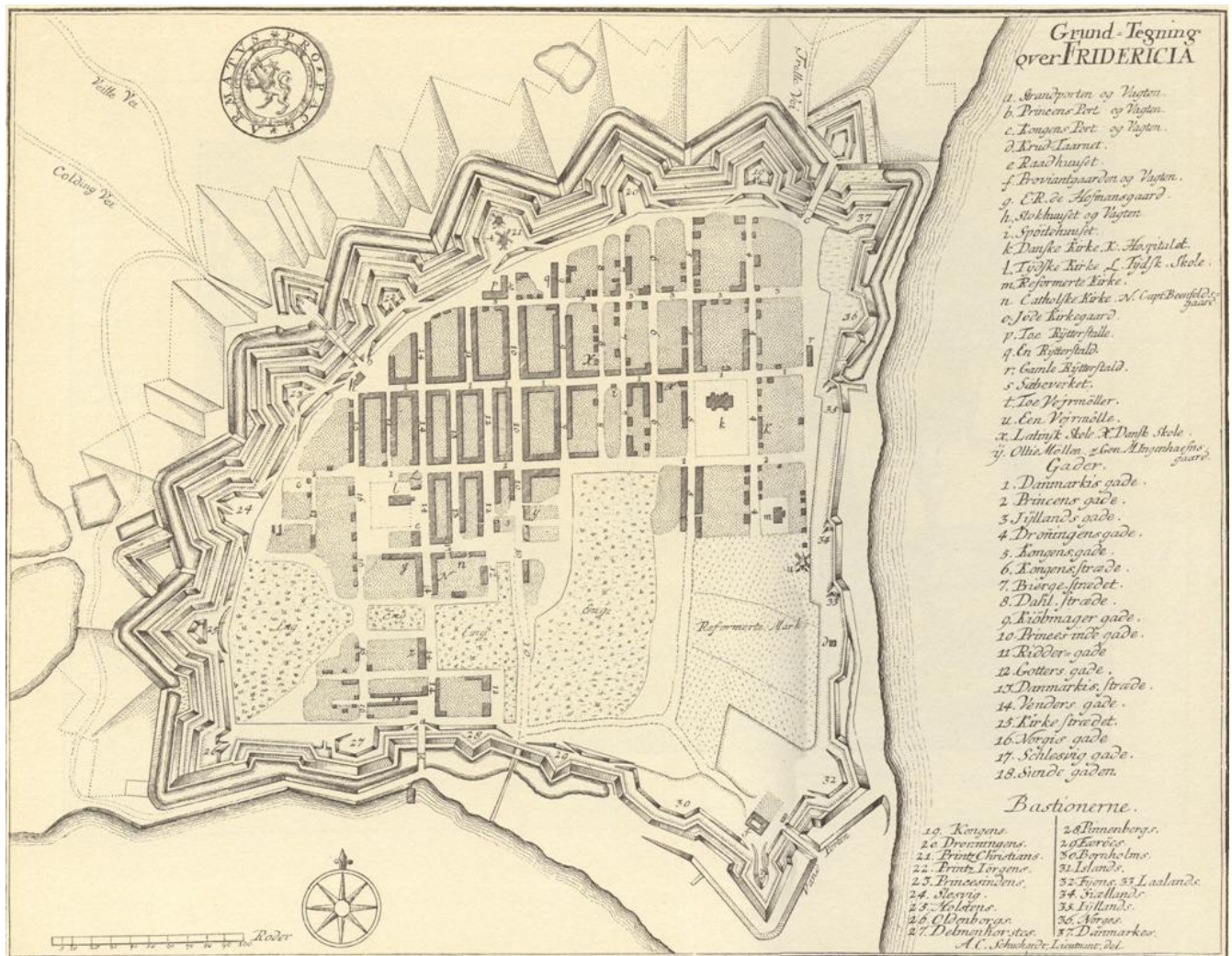
Consumption. Byens Consumptions Afgift har været 1758 2985 Rdlr. 1761 3505 Rdlr. 1764 3250 Rdlr. 1767 3095 Rdlr.

Udgaaende Varer. Af Varer er fra Kolding udført 1746 til Norge, Lerred og hjemgiort Tøig 6727 Alne, Rug 1122 Tønder, og til fremmede (910) Steder, Jyde-Potter af Verdie 450 Rigsdaler, Stald-Øxne 5649 Heste 400 Svin 6100. Men det er meget ulige med Studes, Hestes, og Svins Udførsel; thi af Svin gik 1764 igiennem Kolding imod 2000 Stykker ad Holsten, men saa stort et Tal vides ikke tilforn.

Fridericia

Fridericia Situation. Fredericia, en af de nyeste, største og mest regulaire Stæder i Riget, ligger i Eldboherred, for den sydøstlige Kant af Provinzen Nørre-Jylland, paa en langt udgaaende Odde, ved det lille Belt, ligesom i en Krog og afsides fra al Passage. Ingen Herregaarde ere her nærmere end paa 4 á 5 Miile og mere. Kolding og Veile ere Fridericiæ Nabo-Kiøbstæder, til dem første ere der 2½ og til den sidste 3 Miile. Disse tre Steder ligge som i en Triangel. Poli Høide er her 55 Gr. 37 Min. Latitudinis, og 25 Gr. 38 Min. Longitudinis. Lige over for Fridericia ligger Stribe, de er Færgestedet i Fyen, hvorfra man oversættes hertil, hvilken Overfart holdes nok saa god som den ved Snoghøi til Medelfart, hvortil herfra regnes for 1 Miil over Land. Efter en nye og accurat Opmaalning, som Capitaine Christian Tønne Friderich Lüttichau har giort, 12000 Siælandske Alne regnet til en Dansk Miil, befindes fra Fridericiæ Færgebroer til Stribes Færgebroer 3129 Alne eller ¼ Miil og 129 Alne, fra Fridericiæ Broer til Medelfarts Broer 4330 Alne eller ¼ Miil og 840 Alne.

Efter sammes Opmaaling er Staden i Omkreds inden for Volden paa Voldgangen 6516 Alne eller $\frac{1}{2}$ Miil og 516 Alne $19\frac{1}{2}$ Tomme, men i Diameter 2130 Alne $20\frac{3}{4}$ Tomme. Til vester, Nord og Øster ligger Byen høit, men til Synden mod Søen ganske lavt, saa at dette Qvarteer er horizontal med Søens Overflade, som ved en Sluse holdes tilbage, men kan dog ikke hindres, at den jo (911) somme Tider ved Storme gaaer ind og oversvømmer de fire Steder, dog Husene uden Skade.

Navn. Staden har sit Navn af sin store Stifter Kong FRIDERIK III. Som først kaldede den Frideriksodde, men siden 1664 22. April befalede, at den derefter skulde kaldes Fridericia. Tilforn heed den Odde af Landet, hvorpaa Byen staaer, Versodde, af hvilket Navn endnu hænger en levning ved Aalene, her fanges, hvilke kaldes Bers-Aal og ere meget fede og store.

Vaaben. Byens Vaaben, som den bruger i sit Stads-Seigl, over Indgangen til Raadstuen, og ved andre Leiligheder, er en opstaaende guul Løve i blaat Feld, med Krone paa Hovedet, holdende i den høire Fremfod en Krumsabel og i den venstre en Palmegreen, med dette Valsprog: Pro Pace Armatus.

Oprindelse og Skiæbne. Kong FRIDERIK III. lod i Begyndelsen af sin Regiering anlegge denne Stad og Fæstning, som en Tilflugt for Provincens Indbyggere i Fiende-Tider. Nogle legte til, at Kongen dermed har haft Hensigt til en nye Kongelig Residentz for fremtiden. Til den Ende blev

næstliggende Ullerup Kirke afbrudt, og hele Sognets eller dets trende Bondebyers, Ullerup, Hybye, og Handerup Marker lagte til Staden og inddeelte udi 164 lige Deelee eller Lodder. Bønderne af bemelte afbrudte Landsbyer, saamange der vilde, bleve da de første Borgere og Indvaanere. Disse Lodder Jorde bleve fordeelte paa ligesaa mange Bygge-Pladser, og enhver, som en af disse Pladser vilde bebygge, fik det dertil lagte Stykke Jord til Arv og Eiendom. Kongen gav sin nye Bye det første Kiøbsteds Privilegium 1650 den 15. December, hvorudi baade Indenlandske og Fremmede, som sig der vilde nedsette og tage Borgerskab, tilstaaes store Friheder. Nogle af Adelen, saavelsom andre, bygte strax anseelige Huse udi det Qvarteer, som nu kaldes de Reformeredes Mark, imod Søen. Bygge-Pladser bleve (912) enhver anviste af Rigets Marsk Hr. Anders Bilde-Lænsmand paa Skanderborg og første Commendant i Fridericia. Siden fik enhver Kongelig Skiøde paa sin Plads og Jord. Forstæderne skulde ikkun bestaae i 440 Have-Pladser zirede med lige saa mange Lysthuse, thi andre Bygninger maatte her ikke opføres. Imellem Fæstningen og Forstæderne blev udmaalet en Slette af 780 Alnes Bredde, alt til Fordeel for Fæstningens Forsvar. Nogle flyttede deres Huse fra andre Stæder her ind, hvorpaa er Eksempel i en Mand af Varde, som der havde et Huus, hvilket han med Kongelig Tilladelse nedbrød og forflyttede til Fridericia. 1652 bleve Byens Volde og første Fæstningsverker anlagte. 1654 indflyttede her i Byen fra Pudal Prestegaard Sognepresten i Ullerup, M. Peder Bøgvad, og blev den første Sogneprest i Fridericia. Neppe var Byen nogenledes opbyggt og Fæstningen i Stand førend den 1657 ved Michaelis Tider blev af den Svenske Armee under General Vrangell beleiret, og endskiønt 5 á 6000 Mand, under Hr. Anders Bildess Anførsel, med Borgerne tappert forsvarede sig i nogle Uger, blev Staden dog, da den paa én Dag to gange blev angreben, den 24 October med Storm indtagen, hvorved 2000 Mand af Befæstningen og endeel Borgere blev nedhugne, den beste Deel af Staden afbrændt, og siden de omliggende af Adelen og andre havde der indført deres beste Effecter, blev den udplyndret. Men da der kom Sygdom imellem de Svenske, og de ikke kunde miste saa mange Folk til Byens Befæstning, nedkastede de nogle af Verkerne, og alene beholdt Castellet eller den liden Skandse ved Havet, som de med Mandskab besatte, efterat de forud ved Polakernes Ankomst havde opbrændt det øvrige af Byen, indtil Prestegaarden, som de dog havde taget Penge for at skaane. Castellet blev derpaa 1659 indtagen af de Danske Allierede, hvilke dog mistede endeel Folk ved en fordelt Mine, som sprang i Luften. Efter Krigen blev Staden atter med Indvaanerne forsynet og igien opbyggt (913) paa de Steder, hvor Husene nu staae. 1660 blev Fæstningsverkerne reparerede. 1661 den 9. November oprettede Kongen Fridericia til en Stabel-Stad, og gav den nye Privilegier, hvoriblant 10 Aars Frihed for alle Skatter, Told og Accise, og siden 20 Aar Frihed for halv Told og Accise, dernæst tvende ugentlige Torvedage og tre aarligen Markeder. 1664 bekom Byen sit nye Navn, og fik siden nogle Gange af Kong FRIDERIK III Forbedring paa sine Privilegier. 1665 blev Byen deelt i tvende Kirke-Sogne, eller østre og vestre Deelee, af hvilke den sidste udgiorde den Tydske og den første den Danske Menighed. Samme Aar den 6 May blev Byen allernaadigst forundet Landstings-Ret, hvilken blev igientagen udi de af Kong CHRISTIAN V. 1674 den 9. September stadfæstede og forbedrede Byens Privilegier. Udi de nye Privilegier, som Høistbemelte Konge 1682 gav Stabel-Staden Fridericia, forundes Byen fri Religions Øvelse for dem som sig der vilde nedsette, samt Jus Asyli for Fallerende og Udenrigs Manddrabere, ligeledes tvende aarlige Heste-Markeder. Aaret derefter nedsatte sig nogle Catholske Familier i Fridericia, hvilke 1686 finge Privilegier og Frihed at bruge det Capel som de havde opbyggt. Denne Benaading blev dem 1699 af Kong FRIDERIK IV confirmeret. Siden kom her og nogle Jødiske Familier, hvilke havde deres Synagoge i et Huus i Danmarks Gade, som havde hørt Borgemester Jacob Ross til, indtil der 1714 blev kjøbt en Gaard til samme Brug. 1702 levede endnu i Fridericia en Mand, navnlig Peder Trebrød, 80 Aar gammel, som selv var Soldat med, da Byen

1657 blev indtagen. 1715 bleve de fleste Svenske Officerer og endeel af de Gemeene, som bleve giorte til Krigs-Fanger i Tønningen, her indlagte. 1718 kiøbte Kongen endeel af Byens Mark til Rytter-Kobler. 1719 kom endeel Reformerede Colonier herind fra det Brandenburgske, hvilke 1720 og følgende Aaringer finge af Kong FRIDERIK IV. gode Privilegier, (914) opbygte en stor Deel nye Huse, og anlagde Plantager af Tobak, Hvede, Roer, Kaal og deslige, men fik først 1736 en ordentlig Kirke. 1730 den 21 September blev det Privilegium ophævet, som den Jødiske Nation i Fridericia 1726 den 30 Martii allernaadigst var forundet. 1743 blev først den Plads, hvor et Slot skule have staaet, efter Kongelig Resolution bortleiet. 1744 blev ved Commissarier sat en Grund-Taxt over Byen, som siden blev approberet. Samme Aar kom her et Partie Separatister fra Sverige, som kladte sig Sioniter, men for adskillige Aarsager bleve de befalede at forføie sig af Byen og Landet. 1747 var her en vidtløftig Proces imod de Catholske Patres, som havde forført en Luthersk Pige til deres Religion. 1760 blev Stadens nye Raadhuus opbyggt. 1765 bleve Rytter-Koblerne igien kiøbte til Byen. 1767 brændte her fire Huse af, ellers har denne Bye ikke lidt nogen betydelig Skade af Vaade-Ild. Hvo som forlanger nøiere Kundskab om Byens Merkværdigheder, kan læse den smukke og fuldstændige Beskrivning om Fridericia, som J. N. Wilfe 1767 ved Trykken har udgivet.

Privilegier. De Privilegier og andre Kongelige Breve, som nu findes udi Byens Archiv, ere følgende: Kong FRIDERIK III Privilegier af 1650 den 15 December og 1661 den 9 November begge trykte iblant Forordningerne. Samme Kongens Anordning om Byens Jorde, samt at Byen skal bestaa af to Kirke-Sogne 1665 7. December. Samme Konges Befaling at Presterne skal nyde aarlig 4 Mark af hver Lod Jord 1668 9 April. Kong CHRISTIAN V Byen givne Privilegier 1682 11 Martii, trykt blant Forordningerne. Kong CHRISTIAN V. forunder de Catholske et Capel der i Byen 1686 17 Nov. Kong CHRISTIAN V befaler Gadernes Broelegning, Svin forbydes af gaae løse, og ingen Straa-Tag paa Husene 1687 29 April. Kong CHRISTIAN V befaler at Militaire saavel som Civile skal betale Skat (915) af deres Gaarde 1688 17 Martii. Kong CHRISTIAN V. forunder end videre Jus Asyli 1689 30. Martii, trykt iblant Forordningerne. Kong CHRISTIAN V. Brev, at Jus Asyli ei forundes dem, som Høieste-Rets Dom er overgangen 1689 7 December. Kong FRIDERIK IV. Privilegium til Brokdorf paa Vandmøllen med en Eng uden Byen 1700 26 Jun. Samme er igien 1767 26 April kiøbt til Byen, med Vilkor, at den aldrig maae sælges fra Byen. Kong FRIDERIK IV. Befaling, at indgive Forslag om en Havn at indgrave til Byen 1703 14. Sept. Kong FRIDERIK IV. skienker Magistraten Græsning inden Volden 1704 13 May. Samme Konges Confirmation paa Stadens Privilegier 1704 4 December. Kong FRIDERIK IV. kiøber endeel af Byens Mark for 5000 Rdlr. til Rytter-Kobler 1718 6. Julii. Kong FRIDERIK IV. Privilegier for de nylig ankomne Reformerte 1720 20. Nov. Kong FRIDERIK IV Befaling, at de Reformerte skal have de halve Have-Pladser 1721 20. Jan. De Reformertes nye Privilegier af samme Konge 1722 29. Jan. Kong FRID. Brev, at Magistraten skal forrette Skister efter de Reformerte 1722 20 April. Kong CHRISTIAN IV. bevilger, at de Reformerte, som gifte sig med Reformerte, skal i tre Aar være frie for Skatter 1744 18. April. Kongelig Approbation paa Grund-Taxten over Gaarde og Huse 1746 9. Jan. og 29. Julii. Kong FRIDERIK V. fastsetter Taxt for Officerers Qvarterer 1764 20. Julii. Kong CHRISTIAN VII. Confirmation paa Stadens Privilegier 1766 30 Aug. Kong CHRISTIAN VII Skiøde til Byen paa Stoustrup, Brestrup og Trelle Kobler, som kostede næsten 12000 (916) Rigsdaler 1766 19. September. Kong CHRISTIAN VII. Befaling, at Jøderne i Gields Sager skal høre under Bye-Tinget, og ei under Rabbinen i Altona 1767 25 September.

Fæstning. Fortificationen blev strax anlagt ved Byens Begyndelse, men den havde neppe naaet nogen Fuldkommenhed, før den igien i den Svenske Krig 1657 og 1659 blev saa got som ganske

ruineret, undtagen den liden Skandse eller Castellet, som laae yderst paa Odden ved Søen, hvor baade vore egne og siden de Svenske havde deres sidste Tilflugt. Efter Fredens Slutning lod Kong FRIDERIK III igien arbeide paa Befæstningens Istandsettelse, som siden efterhaanden continueredes, men ikke kom i fuldkommen Forsvars Stand, førend Kong FRIDERIK IV udi Aarene 1709 og 1710 for Alvor greb Verket an, og lod i halvandet Aar 5000 Mand, tillige med en stor Deel Bønder af Koldinghuus Amt, arbeide derpaa, indtil den fik den Skikkelse, som den endnu har. Voldene bleve da giorte høiere, Gravene dybere, og Castellet sterkere. Befæstningen til Land-Siden bestaaer i 9 ordentlige Bastioner, hvis Navne er: Danmarks Bolverk, Kongens, Dronningens, Prinds Christians, Prinds Georgs, Princesinde-Bolverk, Slesvigs, Holstens, Oldenborgs, men til Søekanten ere 10 lavere og mest uregulaire Bolverker, nemlig Delmenhorsts, Pinnenbergs, Færøers, Bornholms, Islands, Fyen, Laalands, Siælends, Jyllands, Norges Boldverker. Castellet har af disse, tre Bolverker til Søen med tørre Grave, og en til Byen, som ei er fuldført, dog sees Linierne. Her ere 3 Raveliner og 4 Katte paa Voldene. I høiselig Kong FRIDERIK V Tid er 1764 gjort Anstalt til nogen Forandring ved Fæstningen, som nu er desarmeret og blottet baade for Vagt og Skyt. Paa Stribs-Odde lige imod Fridericia paa hin Side Beltet, lod Kong FRIDERIK III paa samme Tid lægge Grunden til en mindre Fæstning, kaldet efter Droningen Sophiæodde, hvoraf vare opførte 5 Bolverker, hvilke i en Bue gaae fra den ene Strand til den anden, og paa (917) Pynten en Skandse, men formedelst indfaldende Krigs-Tider standsede dette Arbeid. Paa den Maade havde Beltet blevet fuldkommeligen commanderet, og Fyen lige saa vel forsvaret som Jylland.

Porte. Fridericia Stad og Fæstning haver fire Porte: 1.) Prindsens Port, hvorved Hovedvagten er, og hvor igiennem den meste Passage falder, er af smuk Architectur og har en muret Hvælving og opstalt saavel til Byen, som til Marken, hvor det Jydske Vaaben viser sig udhugget i Steen. Kong V. lod den sette i god Stand. Broerne ere forsynede med Vinde-Broe og Gangbroe og hvad der ellers tilhører. 2.) Kongens Port mod Nordost, opført af Ege-Planker of Stolper, men i Steden for Broer uden for, er der nu en Jord-Dæmning. 3.) Vand-Porten, som gjør Udgang fra Castellet til Stranden, men bruges ikke. 4.) Strand-Porten, hvor igiennem Veien falder til Skibbroen og til Eritsøe, i steden for Broe er over Graven en Dæmning. Derforuden har her før været blind Port, kaldet Dronningens Port eller Søebierg-Port imellem Holstens og Oldenborgs Bastioner, hvilken alene brugtes til Udfald i Beleirings-Tid, nu sees intet Tegn deraf.

Gader. Gaderne ere 23 i Tallet, alle Snorlige, og løbe enten i Nord og Synder, eller i Øster og Vester; de første ere disse: 1.) Holstens Gade. 2.) Slesvigs Gaden. 3.) Norges-Gaden. 4.) Vendes-Gaden. 5.) Gothers Gaden. 6.) Danmarks Stræde. 7.) Kirke-Stræde. 8.) Princesinde-Gade. 9.) Kiøbmager-Gade. 10.) Dal-Gaden. 14.) Dronningens Gade. 15.) Ridder-Gaden. De sidste ere disse: 16.) Sund-Gaden. 17.) Oldenborg-Gaden. 18.) Boringholms-Gade. 19.) Fyens-Gade. 20.) Siælends-Gade. 21.) Jyllands-Gade. Som nu siden den er i Stand sat, kaldes Nye-Vei, 22.) Danmarks-Gade. 23.) Prindsens-Gade. De fleste Gader ere 25 til 30 Alne brede, med Renderne midt udi, og (918) broelagte, saavidt som bebyggt er. Men neppe den halve Deel af Pladsen inden for Volden er bebyggt, især den syndre Deel af Byen, som mest bruges til Eng og Ager. Nogle Gader ere vel bebygte, af hvilke Vendes og Danmarks Gader ere de anseeligste. Nogle Gader ere meget lidet og saa got som intet bebygte, saasom, Holstens, Slesvigs og Prindsens Gader ere de anseeligste. Nogle Gader ere meget lidet og saa got som intet bebygte, saasom, Holstens, Slesvigs og Prindsens Gader. Nogle Gader have ved Misbrug faaet andre Navne, saasom, Vendersgade kaldes nu mest Strandgaden, og Kirkestrædet kaldes Pottemager-Gaden. Byen er afdeelt i tvende Kirke-Sogne; Alt hvad som er norden for Danmarks Gade og østen for Princesse-Gaden hører til de Danske Sogn, det øvrige til

det Tydske Sogn. Om denne Byens Deeling, som skede 1700. See HOFMANS Fundatzer Tom. IX. App. Rip. Pag. 55.

Torve og Canaler. Paa det Kart over Fridericia, som Resenius ved 1678 har ladet stikke, seer man, at der skulde været tvende Torve, det ene kaldet Kongens Torv, det andet Droningens Torv, eller Fiske-Torvet, men efter den nye Tegning er nu Eng paa begge Steder. Ligesaa var Anlægget og til fire Canaler, som skulde gaaet midt ind i Byen til begge Torvene, og haft de Navne, Kongens, Dronningens, Prindsens, og Prindsessernes Canaler. Midt i disse Canaler havde blevet tvende Holme, hvorpaa Tøighuus, Børs og andre Handels-Bygninger skulde været anlagte. Dette Anlæg havde blevet en stor Artikel i Byens Handel og Næring, og Skibene havde haft en god Havn og et sikkert Vinterleie. Dette viser de store Hensigter, som Kong FRIDERIK III har haft med dette Sted. Kong FRIDERIK IV. lod 1703 give sig et nyt Forslag til en mindre vidtløftig og mindre bekostelig Canal, som skulde gaaet fra Strand til Strand imellem Byen og Fæstningen, men samme Forslag blev lige saa lidet som det første i Verk sat.

Gaarde og Huse. Foruden de publicke Bygninger, som ere Kirker, Skoler, Hospital, Raadhuus, og nogle Fæstnings-Bygninger, bestaaer Byen (919) af Gaarde, Huse og Baraquer henimod 500 i Talet, alle, undtagne to eller tre, een Etage høle med Qvist over, og alle af Muur og Bindingsverk, undtagen trende Gaarde, som ere af Grundmuur. Byens Bygninger ere i den Kongelige Brand-Casse for Kiøbstederne forsikrede for 200000 Rigsdaler. Saa smukt et Syn, som Byens Regularitet giver den indvendig, saa liden Anseelse har den uden fra, da her ingen Taarne ere af nogen Høide, og Husene skiules mestendeeels af Voldene. De militaire Bygninger ere: Et anseeligt Tøi- og Proviant-Huus, bygt paa Castles-Pladsen, to Etager høit, af got Bindingsværk, bestaaende af 4 Længder, hvilket saavel som tre grundmurede Rytter-Stalde ere bygte i Kong FRIDERIK V. Tid. Her er og en gammel Rytter-Stald. Vagthusene og Stokhuset af Grundmuur ere bygte i Kong CHRISTIAN VI. Tid. Krud-Taarnet staaer paa et af Bolverkerne til Søen. Bager-Gaarden bruges nu ikke. Et Magazin-Huus ved Kongens Port, og en Munderings-Gaard, som tilhører Byen. Portenes, Vagternes og Provianthusets Reparation og Vedlige holdelse paaligger nu Byen, imod at tage Nyttens af Voldene og Gravene.

Dansk Kirke. Den Danske Kirke var først af Bindingsverk, funderet af Kong FRIDERIK III og bygt paa det Sted, hvor Kongen selv 1655 29 Maji paa en firekantet Steen gjorde sin Bøn paa Knæ. Samme Steen, hvorpaa Hans Majestets Navn og samme Datum med forgyldte Bogstaver, er emaillet indsat i Muren over den syndre Kirkedør, og derhos en Tavle med en Inscription paa, som vidner herom, See Marm. Dan, T. II. P. 76. Efter Kong CHRISTIAN V Brev og bevilling er Kirken 1689 ved Collecter opbyggt af Grundmuur, og 1690 22. Jul. Af Biskop Lodberg indviet og da kaldet Trinitatis Kirke. Kirken har intet Taarn, hvorfor dens tvende Klokker og Seierværk ere i den vestre Gavl. Indvendig er Kirken anseelig, med smukke Stole, Pulpiturer, den Kongelige Stool, og et Orgelverk af 9 Stemmer. Kirken er (920) bedækket med en saa kaldet Tønde-Hvælving af Bredder, hvid malet, hvorunder hænge fire Messing-Lysekroner. Prædikestolen er smuk, med Aarstal 1690 Altertavlen er foræret 1692 af Tolder Peder Skov og stafferet 1703 af Toldforvalter Johan Banner. Bag paa staaer Presternes Navne fra Kirkens Stiftelse. Under Hvælvingen midt i Kirken staaer FRIDERICI V. og Droning LOVISES Navne med Aarstal 1747 4. Spet. Under Hvælvingen i Choret CHRISTIAN VI. Og Droning SOPHIÆ MAGADALENÆ Navne med Kongens Symbolo. Paa Chorsdøren sees CHRISTIAN V og Droning CHARLOTTÆ AMALIÆ Navne. Sprinkelverket for Choret er bekostet af Kiøbmand Hans Marcusen. Paa Pulpituret under

Orgelverket staaer Aarstal 1704 og paa Kongens Stool midt over den store Gang staaer FRIDERICI IV. og Droning LOVISES Navne, samt en Latinsk Inscription som siger, at denne Stool er giort 1696 da Geheimeraad Edvard de Spechan var Stiftamtmand. I Choret hænge tre Faner over Oberst Sören Brink, som havde tient tre Konger og døde 1743 75 Aar. Han hviler i en derved udbygget Begravelse tillige med hans Formand i Ægteskabet Raadmand Richter. Den anden udbygte Begravelse tilhører Byfoged Amitsböl og Cancellieraad Hans Marcussen til Rask, som har givet anseeligt til begge Stadens Kirker, Skolen og de Fattige. Over Sacristie-Døren er opsat en Tavle over Oberst Andreas Casimir Thadeus von der Wengen Lambsdorph til Bochlín som døde 1695 54 Aar og begge Fruer Magræta von der Hoya og Agnese Anna von Donop. Over samme Oberst ere ophængte tvende Faner. I Choret findes et Epitaphium over Provst og Sognepresten M. Christen Borch som døde 1717. 63 Aar. En Tavle i Kirken over Jacob Lobedantz, som strandede under Hals og Bossestrand 1702. Et Skilderie om den Rige Mand foræret af nogle Skippere i Flensborg, Synderborg, og Aabenraa. Et dito om Christi Korsfæstelse (921) foræret af Provst Borch. Et dito om de Saliges og Fordømtes Tilstand foræret 1736 af Borgemester Hans Thomsen, og flere saadane Prydelser. Til denne Kirke høre tvende Bondebyer, Stoustrup og Igum, samt Kobelgaarden. Om Kirkens Indkomster og Legata, see HOFMANS Fund. T. IV. p. 702. sq. T. IX. App. Rip. P. 46 sq. Kirkegaarden er indhegnet med et levende Torngierde i steden for Stakitverk.

Den Tydske Kirke, kaldet St. Machaelis Kirke, er baade en Sognekirke og en Deri prædikes til Høimesse og Garnisons Kirke. Deri prædikes til Høimesse og Aftensang vexelviis Tydsk og Dansk. Den er ved Hielp af samtlige Kirkerne i Danmark opbyggt i Aaret 1667 og indviet 1668 1. Junii af Biskopen D. Peder Kragelund, hvilket sidste Aarstal endnu sees paa et Vindue. Bygningen var først af Muur og Bindingsverk. Men 1722 blev af Grundmuur opbyggt Choret og noget af den ene Side. 1741 blev Kirken forlænget i den vestre Ende og tillige den sydre Side af Grundmuur opført, hvilket Aarstal, med CHRISTIANI VI. og SOPHIÆ MAGDALENÆ Navne, er udhugget i Steen over Kirke-Porten. 1761 ved Kirkernes Hielp i Jylland blev den nordre Side bygt af Grundmuur, med aabne Begravelser og dobbelte Pulpiturer, under Etatsraad de Hofmans Opsigt, som og har ladet Orgelverket i Stand sætte og givet et Uhrverk og andre Prydelser til Kirken. Taarnet som ei endnu har naaet sin Høide, blev 1763 opført, samt alle Stolene forfærdigede og malede. I Kirken hænge tre Lysekroner, den ene given af Samuel Lobedantz. Kalk og Disk given af Capitain Jochum Schultz, og en Sølvkande given af Stiftamtmand Otto Diderik Greve af Schack. Prædikestolen er given 1677 af Jochum Richter og malet 1709. Altertavlen er opsat 1724 og stafferet 1728. Daaben, som er renoveret 1728 er først bekostet 1677 af Krigs-Commissarius og Provians-Forvalter Henrik Eilers, som døde 1678 51 Aar, som (922) ligger endnu ufortæret i en aaben Begravelse under Daaben. Paa synder Side i Choret sees FRIDERICH IV Navn med en Tydsk Inscription og Aarstal 1723. Paa den nordre Side er Skilderie som har siddet i forige Altertavle, og et dito givet 1714 af Lyder Richter. I Kirken sees og et Skilderie af den første Tydske Prest Immanuel Cirsovius som døde 1693. Derhos en Inscription af hans Dotter Dorothea Capellanens Jochum Reimers Enke, som 1748 i hendes Alders 82 Aar har ladet samme renovere. Paa et Pulpitur, som Oberst Lambsdorf 1682 har ladet bygge, staaer en Latinsk Inscription, til Æreminde af hans Frue Dorothea Elisabeth Margareta von der Høye, som døde 1681 med begges Vaabener. I denne Kirke ligge 8 Generaler begravne, af hvilke fem have været Commendanter. I Choret hænge tvende Faner over General-Major og Commendant Christian Liebman Legel, død 170. Tre Faner over General-Lieutenant og Commendant Christian Friderik von Staffelt som døde 1741. Tre Faner over General-Lieutenant Hans Helmuth von Lüttichau som døde 1732. Tvende

Faner over Oberst-Lieutnant Johan Diderik von Colditz død 1739. Tre Standarder over General-Major Christian Barthold Rauch død 1749. I Kirken tvende Faner over Oberst-Lieutenant Johan Christian Dilleben som døde 1724. Tvende Faner over Oberst Paul Erik Fischer som havde været Commendant paa Boringholm og i Krempe, død 1672. Tvende Faner over Capitain Winegel. Tvende Faner over Lieutenant Jens Giested, Præsidentens Søn i Fridericia, som blev i Slaget ved Gadebusk 1712. Tvende Faner over Lieutenant Berner, og nogle flere dito. Foruden disse, ere her begravne, General-Major Hans August von Stevens død 1749. General-Lieutenant og Commendant von Viereg, General-Lieutenant og Commendant von Reitzenstein, Oberst-Lieutenant Hans Sundorf, død 1755. General L. og Commendant Henrik Sigismund von Castonier død 1766. (923) Kirke-Tienden af Stovstrup hører til denne Kirke, og Eritsøe er Annex hertil. Om Kirkens og Presternes Indkomster, samt hvad der hører under dette Sogn, See HOFMANS Fund. T. IX. App. Rip. Pag. 48. 52.

Reformerte Kirke. Den Reformerte Kirke er en net Bygning af Grundmuur, med blaa glasserede Tagsteene, efter en Inscription over Kirkedøren opbyggt 1735 ved Kong CHRISTIAN VI og Droning SOPHIÆ MAGDALENÆ Naade. Kirkegaarden er indhegnet med en smuk Torn-Hekke. Presten har en smuk Residentz. Greve Gyldensteen har givet 2000 Rigsdaler og Kongen en Capital af 3000 Rigsdaler, af hvis Renter Presten nyder sin Løn.

Catholske Kirke. Efter CHRISTIANI V Privilegium 1686 har de Catholske siden den Tid haft et Capel i Fridericia. Samme er 1767 nye og smukt opbyggt. Derved er en fire Residentz for deres tvende Prester, som ere Jesuiter, og staae under Biskopen og Capitelet i Monster. Capellet har ingen Kirkegaard, med de Catholske begravnes paa Tydsk Kirkegaard.

Synagoge. Jøderne har her en smuk Synagoge, bevilget 1719 og for omtrent 17 Aars Tid siden igien mest af nye opbyggt paa sit forige Sted i Riddergaden. Deres Skole er lige for, med deres Kirkegaard afsides ved Volden. Til Synagogen er en Rabbi eller Capellan og en Forsanger, som staae under Rabbinen i Altona.

Hospital. Hospitalet er en god grundmuret Bygning, opført 1749 under Opsyn af Stiftamtmand Holger Skeel og Biskop Hans Adolf Brorson efter en Latinsk Inscription over Indgangen. Disse have ogsaa forfattet Foundationen, hvilken af Kong FRIDERIK V. 1750 25. September er confirmeret. Af samme sees, at Kong FRIDERIK IV. allerede i Aaret 1705 var betænkt paa denne milde Stiftelse, og til den Ende bevilgede en Tavle at omgaae i Kirkerne udi Riber Stift, (924) hvilken Kongelig Bevilling vedvarede til hen CHRISTIANI VV Tid, da en anseelig Capital til Hospitalets Bygning og Indretning var indsamlet. Hospitalet er anlagt ved Droningens Gade, strax ved Trinitatis Kirke, paa det høieste og sundeste Sted i Byen, og er indrettet den halve Deel til Lemmerne, men den anden halve Deel til Forstanderne. Men naar Forstanderen ikke beboer sine Værelser, ere de ved Fundatzen bestemte til et Manufactur og Spindehuus. Lemmerne, som ere omtrent 24 i Tallet, nyde efter deres Tilstand hver ugentlig fra 1. til 4 Mark, med frie Vaaning og Ildebrand.

Fattige. Til Byens Fattige ere givne smukke Legata, af General-Major Legel, Cancellieraad og Prædikant Beenfeld, Niels Erritzøe, og i sæt af Cancellieraad Marcusen til Rask, hvorom, saavel som om Hospitalets Indkomster, see HOFMANS Fund. T. IV. p. 724 sq. T. IX. App. Rip p. 48 sq. T. X. App. Rip. P. 5. Det øvrige som behøves til de Fattiges Underholding reparerer aarlig paa Indvaanerne, ingen undtaagen, naar de ere i Stand til at give noget.

Latinsk Skole. Det Latinske Skolehuus er vel af Bindingsverk, men holdet i god stand. Det skulde vedligeholdes af begge Kirkerne, men da den Tydske Kirke er i Gield, har den Danske alene baaret Byrden. Over Cathedra hænger en Tavle, hvorpaa Rectorum Navne ere optegnede, og derhos en Inscription, som viser, at Kong FRIDERIK III 1656 FØRST HAR STIFTET DENNE Skole, men at dertil blev leiet Værelse i Byen, indtil Kong CHRISTIAN V. allernaadigst forordnede dette Huus til et bestandigt Skolehuus, som af Biskopen D. Anchersen 1698 28. Febr. Dertil blev indviet. Foruden Skolen, ere der Værelser til Hørerne. Skolen har en Rector og tre Hørere, hvoraf en er Cantor, og de to andre Degne til begge Kirker. Siden Skolen ikkun haver faa og smaa Stipendia, ere her ikke gierne over 20 Disciple, dog ere mange brave Mænd herfra dimitterede. Skolens Legata og Indkomster, (925) saavelsom Kong FRIDERIK III Foundation og Benaadning for denne Trivial-Skole af 13. Dec. 1664, ere anførte i HOFMANS Fund. T. IV p. 709 sq. T. IX. App. Rip. P. 47.

Skoler. Desuden har begge Kirker hver sin Skole, men som her ere mange Fattige Børn, trænge de begge til Godgjørende Hielp. Den Danske Kirkes Skole er 1767 opbyggt af nye Grundmuur. I den Tydske Kirkes Skole læres baade Dansk og Tydsk, foruden Skrivning og Regning. Her holdes og i Byen en privat Skole for unge Fruentimmer af Stand, som tages i Aarlig Pension og undervises i Fransk Tydsk og alle Slags Kiønet fornødne Videnskaber og Øvelser.

Raadhuus og Øvrighed. Raadhuset ligger ved Tydsk Kirke midt i Vendes Gaden, og er en smuk grundmuret og regelmæssig Bygning, indviet 1762 30 Martii. I Kielder-Etagen ere Værelser for Raadstue-Budet og 4 Vægttere, trende Arrest-Kammere, hvoraf to ere hvælvede. Oven over er den store Indgang, dernæst Raadstuen, med Archivet, og paa den anden Side Bye-Tinget, de 16 Mænds Sal, og et Arrest-Kammer. Midt over Raadstuen er et lidet Taarn med Klokke og Slagverk, som Etatsraad og Præsident de Hofman dertil har foræret. Til Hoved-Døren gaaer en dobbelt Steen-Trappe op, derunder er anbragt en Niche, hvori er Gabestok med Hals-Jern. Over Døren staaer Stadens Vaaben. Fra 1665 har Byen haft Over-Ret og Raadstue-Dommene indstevnes lige til Høieste Ret. Magistraten bestaaer af en Præsident, en Borgemester, 3de Raadmænd, en Byfoged, en Bye- og Raadstue-Skriver. Saa ere her og nogle Vice- samt Titulaire Borgemestere og Raadmænd. Sexten Mænd af Borgerne ere Magistraten adjungerede, ligesom de 32 Mænd i Kiøbenhavn. Hver Torsdag holdes Raadstue-Retten, og Bye-Tinget om Mandagen. Det gamle Raadhuus, som var af Bindingsverk og brøstfældig, laae i Princesinde-Gaden. Til det nye Raadhus Opbyggelse skienkede (926) Kongen 1760 de Senge-Penge, som Cavalleriet aarlig fik, medens det laae her.

Brandvæsen. I Heenseende til Byens Brandvæsen, er Byfogeden Brand-Inspecteur. Sprøitehuset, med tvende Sprøiter og behørige Brand-Redskaber, er midt udi Staden paa en frie Plads, hvor bag ved er en Fiskedam og en god Pompe ved siden. Paa Raadhuset er og en Sprøite, foræret dertil af Etatsraad de Hofman.

Indvaanere. Indvaanerne udgiøre omtrent 410 Familier af 1350 Siæle over 12 Aar. Disse, foruden 3 Esqvadroner Dragoner med Officerer og Staben samt 80 afskedigede Soldater som faae Pension, ere følgende: Geistlige, 2. Sogneprester, 2. Capellaner, 2. Klokkere, 2. Skoleholder, 1. Reformert Præst, 2. Catholske Prester, 1. Rabbi, 1. Rector, 3. Hørere, 2. geistlige Enker. Øvrighed og ringere Betiente: En Præsident, 1. Borgemester, 3. Raadmænd, 1. Byfoged, 1. Bye- og Raadstue-Skriver, et Raadstue-Bud, 2. Politie-Betiente, 4. Vægttere, 1. Byesven. Kongelige Betiente og Privilegerede: En Provians-Forvalter, 1. Tolder, 1. Contraleur, 1. Strøm-Inspecteur, 1 Postmester, 1. Veiermester, 1. Stads-Musicant, 2. Færgemænd, 1. Giestgiver, 14 Kiøbmænd. Dimitterede Officerer og Enker deels Militaire deels Civile 30. Avlsmænd og Planteurer med de Reformerede Colonie 90

Vertshuusmænd, Fiskerie og Dagleiere 61 Jødiske Familier 28 Handverkere 107 Borgerskabet er inddeelt i tvende Compagnier, det Danske og Tydske, med deres Officerer. Her ere i alt 285 Borgere. Som Indvaanerne ere en Samling af adskillige Nationer, Religioner og Gemytter, saa kan der ikke andet end findes nogle misundelige og fortredne iblandt, men da endeel af dem har tient ved det Militaire, og følgelig ere vante til Ave, kan og maae de holdes inden deres Grændser. (927) De Reformerede ere et meget flittigt stræbsomt og got Folk, men fattige og paastaaende. De fleste indfødte Franske og Valloner ere nu uddøde. De Catholske Tal er ikke over 40 Siæle. Derimod er den Jødiske Nation med Børn over 200 Personer. I Levemaade ere Jøderne de mest delicate, men de Reformerte de tarveligste.

Handverkere. Af Handverkere fattes her en en Bogbinder og en Pottemager. Ellers ere her næsten alle Slags, dog ikke alle med de beste, hvorfor Bagerne, Muurmestere, Skræderne, Skomagerne, Smedene, Snedkerne, og Væverne have Laug.

Bagere	6	Muurmestere	6
Barometmager	1	Naalemager	1
Bødkere	4	Parykmagere	2
Dreier	1	Pitzierstikkere	2
Felbereder	1	Reebslager	1
Gartnere	1	Skierslipere	2
Gipser	1	Sadelmager	1
Glarmestere	2	Skomagere	14
Guldsmede	2	Skrædere	11
Giørtlere	2	Slagtere	7
Handskemager	1	Smede begge slags	7
Hattemagere	3	Snedkere	6
Hiulmænd	3	Tobakspindere	3
Kandestøbere	2	Tøimager	1
Klædevæver	1	Tømmermænd	4
Knapmager	1	Urmager	2
Kobbersmed	1	Vævere	5
Malere	2	(928)	
Møllere	6		

Næring og Levemaade. Foruden den liden Handel og de Handverker her drives, bestaaer Byens meste og beste Næring i Avling, samt Bryggen, Brænden, og udskienkning, som staaer enhver frit for. For mange Aar siden blev Byen paa 10 Aar benaadet med heel Consumptions Frihed, siden med den halve, som har været en god Hielp. I Almindelighed ere Indvaanerne sparsome og tarvelige, og nødes vel til at være arbeidsomme. De velhavende ere der mindste Part. I

Almindelighed ere Levnets-Midler og Huusleie her saa got Kiøb, som paa noget andet Sted i Provinzen, men særdeles falder her got Kiøb, som paa noget andet Sted i Provinzen, men særdeles falder her got Kiøb, som paa noget andet Sted o Provinzen, men særdeles falder her got Forraad af freske Søe-Fisk og for billig Priis. Tørv og Træ til Brændsel er her heller ingen Mangel eller dyrt Kiøb paa. Af Jordfrugter fortæres her mere end andensteds i Provinzen. Byen ligger ellers i en god Egn og er meget beqvem til Fabriker, samt for dem som vil leve i Rolighed enten af deres Midler eller Pension.

Handel. Denne Bye ligger saare beleilig til Handel og til Oplag for heele Jylland, hvorfor den og af fremfarne Konger er gjort til en Stabel-Stad. Her passerer aarlig et Antal af 5 til 600 Skibe igiennem fra de fornemste Søe-Steder, som her maae betale Strøm-Told, saa at ved saadan Leilighed kettelig kunde forskrives Varer og gøres Oplag. Men da Byen fattes Havn, sattes den alt det, som skulde give Handelen Liv og sette Byen i Stand til at betiene sig af sin Stabel-Ret og Oplags-Frihed. Formedelst Province-Tolden imellem Stribe og Fridericia, haver Staden liden Tilførsel fra Fyen, men om samme Told, som neppe indbringer aarlig 20 Rigsdaler, blev afskaffet, vilde det meget opmuntre den Fynske Bonde til at komme her med sine Varer. Ligeledes om der ved den Bondebye Trelle ved Lillestrand blev anlagt en Færge, som fra Daugaard kunde overføre Biergeherreds Korn, Creaturer og fede Varer, vilde baade denne Stad og bemelte Herreds Bønder ikke lidet prosicere. Handelen er her nu ikkun meget ringe. (929) De Varer, som de her boende Kiøbmænd, saavel som nogle Jøder handle med, og som hentes fra Norde, Kiøbenhavn, Riga, Engelland, og flere Steder, ere følgende: Specerier og Urtekram, Vine, Lerreder, Galanterier, Nørnberger-Kram, chinesikse Varer, Silketøi, Klæde og Alenkram af indenlandsk Fabriker, men i sær grove Varer, som Bondens Huusholdning udfordrer, saasom, Tømmer, Muursteen, Kalk, Jern, Tiere, Salt, Malt, Humle, Hør, Hamp og deslige. Hos disse tage de øvrige handlende Jøder de Varer, hvormed de reise omkring paa Markederne. En Italiener Bianco er bleven bekiendt af sin Handel over heele Landet. Af de herfra til Forhandling udgaaende Varer, opregnes Tobak, Hvedemeel, Træ- og Jord-Frugter, Brændeviin, og Fabrik-Varer, alt af Stedets Producter, og som i det mindste kan regnes aarlig til 15000 Rdlr.

Havn og Seglads. Da Stedet ingen naturlig Havn haver, har Stifteren og næstfølgende Konger ei alene i deres Privilegier lovet Byen en ved Kunst og Arbeid anlagt Havn, hvortil Byens Situation med sin syndre Side og mod Sen er ganske beqvem, men endog ladet gjøre Udkastninger til Canaler, som skulde løbet ind igiennem Byen, og tient til Handelens Opkomst og Skibenes Sikkerhed. Det Forslag, som blev gjort Kong FRIDERIK IV. af General-Lieutenant og Commendant Scheel om en Canal at grave fra Bageriet lige ud igiennem ved Krud-Taarnet, holdtes for det mindst bekostelige, da den gik fra den ene Strand til den anden, og kunde rense sig selv. Men som det langt overgik Byens Kræfter, og intet andet Middel er udfundet til den Iverksettelse, er ei endnu noget blevet deraf, til største Tab for Byens Næring og allernaadigste givne Stabel-Ret. Og som her ingen Havn er, saa har Byen nu ingen Skibe, ei heller boer her nogen Skippere. Med de, som fare enten herfra eller hertil, ere enten fra Dragøe eller fra Kolding og Medelfart, hvilken (930) Seglads mest gaaer paa Kiøbenhavn. For endeel Aar siden havde Indvaanerne 7 egne Fartøier, og havde vel lagt sig flere til, naar Havnen havde kommet i Stand, men som de med Besvær og Omkostning maatte om Vinteren bierge dem langt fraværende i Kolding-Fiord, har de Tid efter anden skilt sig ved dem. Her passerer imellem Aar og Dag omtrent en 600 Skibe, større og mindre, som alle her maae sette og klarere Strøm-Tolden, men som Rheden er alt for aaben og usikker formedelst Synden-Vind og de sterke Strømme, maae Skibene, naar det ei er stille Veir, kaste Anker i en Bugt under Fyens Land, nemlig ligge i Eritzøe-Bugt sydvest for Byen. Tilforn har her ligget et Vagt-Skib, men nu ingen. Paa begge Sider af Beltet holdes Færge og Baad til Overfart, som betales efter fastsatte Taxter. Færgstederne ere allernaadigst forundte Magistraten, som forpagter dem bort.

Fiskerie. Aal-Fiskeriet ved Fridericia er efter de Kongelige Privilegier bevilget Magistraten, og har været af Betydning, siden her faldt Mængde af de fedeste og beste Aal i Landet, men paa nogle Aar har det meget aftaget. Paa Byens Fortog haves ved 10 Stykker Aalegarn eller Ruser, som bortfæstes

af Magistraten; I saadan en Ruse, som udsettes i én eller to Maaneder om Efteraaret, har før været taget i én Nat imellem 30 og 50 lispund Aal. Til dette Fiskerie er rusket, mørkt og stormisk Veir det beqvemste. Ellers falder her og af Søen Mængde af Torsk, Sild, Makrel, Plæder, Flyndre, Hvillinge, Hornfisk, og flere Sorter, alt efter Aarets Tid, saa at her hele Aaret igiennem kan haves Søe-Fisk, som ogsaa er fattige Folks meste Føde. Sildene tages med Bondgarn. Af Aalene har gierne til Lybek udgaaet en god Deel. Af Tavlov Søe og flere nærliggende ferske Søer kan haves Giedder, Aborre og Brasen (931)

Vand. I Fæstnings-Gravene er bedre Vand en i Byen, og under Kongens Port er got rindende Vand. Det meste Vand i Byen er Brøndvand, men meget forskielligt; thi udi nogle Brønde er Vandet meget got men i de fleste brak Vand og mere eller mindre blandet med Kalkjord, Salt, eller andre Particler. Ved den Danske Kirke er lidet Kildeveld, og i den nordre Deel af Byen nogle smaa Veld under Voldene, hvorfra Vandet ved Sprøitehuset har sin Udspring. Det beste Vand er ved Blegdamen sydvest for Dansk Kirke. Uden omkring Byen findes adskillige Veld, Vandaarer, Bekke, oh Damme. Noget længere borte ere nogle ferske og fiskerige Søer.

Agerdyrkning og Plantage. Stadens beste og største Nærings-Middel er Agerdyrkning, som den Reformerte Colonie, der 1719 hed nedsatte sig, har saaledes forbedret, at en Lod Jord, som da kostede nogle 60 Rdlr. Nu gielder 4 á 5 gange mere. Byen har, foruden Fællederne og Have-Pladserne, 126 Lodder Jord i Vester Mark og i Øster Mark 48 Lodder, hver Lod taxeret for 5 Skiepper 1 Fierdingkar Hartkorn, og bestaaende af en lang bred og en lang smal Ager. I en Lod Jord kan saaes, ligesom der er mere eller mindre Engbond paa, 8 á 9 Tønder Rug. I en saadan Lod Jord plantes og saaes 3 4 eller flere Slags Sæd, nemlig Tobak, Byg, Rug, Havre, Erter og Hvede. Jorden hviler aldrig, og dyrkes her paa en anden Maade end andensteds i Danmark; thi først gødes og plantes Tobak, hvoraf aarlig plantes 150 til 200 Tønder Land. Naar det er god Aarbøring, at Tobaken i Tøveir kan indkomme, og i Rustningen, naar det ophenges, blive tør, kan her aarlig selges Tobak for 8 a 9000 Rdlr. og dog leveres de gode Blade 100 Pund for 4 Rdlr. men Sandblade 100 Pund for 2 Rdlr. saa det er en Plantage af Betydning. Men derved er stort Arbeid, og mange Folk behøves til at plante og hyppe samt bække Bladene, hvilket er fornøieligt at see, siden Børn og derved kan bruges. Men dersom (932) debit paa Bladene ophører, ere de fleste Indbyggere ruinerede; thi i saa Fald maae den halve Deel af Indvaanere fattes Næring; thi mange gifte sig og føde Kone og Børn, alene ved at plante Tobak til halves med andre. Aaret efter plantes igien Tobak, men de fleste saaer Hvede, som er overmaade god Hvede, naar Aarsvexten er dertil. Aaret derefter saaes Byg eller Rug, Erter og Vikker. Siden gødes paa nye til Tobak, og saa fremdeles. De Reformerte plante ogsaa Pateter, Kaal og Botfeldske Roer, som ere meget gode. Tapsæden er her og tilforn dyrket, men nedlagt, saalænge Olie-Møllen ikke er i Stand. Ager-Jorden falder her mestendeels leeret, men ved Kunsten og dens flittige Bearbejdning er den Frugtbarhed bragt til det høieste, saa at man ikke finder dens lige andensteds i Landet, dog er Mergelen, som findes i Egnen, endnu ikke her kommen i Brug.

Marker. Af Fridericiæ Stads Marker, som Byen fra Begyndelsen vare tillagte og i 164 Lodder inddeelte, købte Kong FRIDERIK IV i Aaret 1718 den yderste Ende af hver Lod Jord, som omtrent var en tredje Deel af Byens Jorde, og derfor betalte Eierne 5000 Rdlr. Deraf bleve for den Deel af Cavalleriet, som her 1720 blev indlagt, indrettede trende Rytter-Kobler, kaldet Trelle-Brestrup- og Stovstrup-Kobler, og Staden har siden, for Mangel ag Græsning, maattet holde Aaret igiennem deres Heste paa Stalden. Men siden disse Kobler, paa Auctionen i Kolding 1765 over det Kongelige

Ryttergods, igien ere kjøbte til Byen, bestaaer Fridericiae Mark-Jorde af følgende matriculerede Hartkorn, 1.) Byens Fællid, Handerup og Hybye Marker, samt Lodder Jorde 126 i Vester- og 48 i Øster-Marken, 146 Tønder 4 Skpr. 2 Alb. 2.) Trelle-Kobel købte Lods-Eierne paa Auctionen og hver fik sit Stykke, Lassis Kobel blev á parte solgt som er 1 Td. 1 Skp. 3 Fk. $\frac{1}{2}$ Alb. I alt 46 Tdr. 2 Skpr. (933) 2 Fk. 3.) Stovstrup og Brestrup Kobler, som før Byens Regning udleies til Indvaanernes Græsning, 22 Tdr. 2 Skpr. 1 Fk. 1 Alb. 4.) Officerer-Marken, købte Niels Bang i Stovstrup, 4 Tdr. 5 Skpr. 1 Fk. 1 Alb. Er i alt 219 Tdr. 6 Skpr, 1 Fk. 1 Alb. Hartkorn. Saa at Byen eier nu den hele Odde fra Strand til Strand, og har derforuden nylig tilkiøbt sig en Vandmølle med vedliggende Eng, som laae tet ved Byen. Men da det tilhobe er dyrt kiøbt (thi bemelte tre Kobler kostede Byen nu henved 12000 Rdlr.) og den halve Capital for Koblerne forrentes til Kongen, saa vil det komme an paa gode Aarbøringer og god Oeconomie, at dette til Byen kan blive conserveret, hvorimod det vilde være et uopretteligt Tab, om det nogen Tid kom derfra. Ved dette Kiøb har Byen nu sine Enemerker indsluttede. Videre om denne Byes Marker og Engbond og om de saa kaldede Have-Pladser kan læses i Wilfes Beskrivelse p. 195 seqq.

Consumption. Den halve aarlige Consumption var i Aaret 1761 3005 Rdlr. 1764 4200 Rdlr. og 1767 2950 Rdlr. Consumptions-Forpagtningens Interessenter maae holde 8 Betiente, som koste dem over 400 Rigsdaler aarlig.

Markeder. Endskiønt Byen er forundt aarlige Markeder at holdes den 23. Januarii, 19 Martii, 26 Junii, 3 September og 24 October, saa holdes dog nu alene det sidste Marked, som endda er ringe nok. Torvedag holdes her hver Torsdag.

Fabriker. Af Fabriker findes her: 1.) stort Sæbe-Verk, som er i skøn Drift og har god Debit, bekostet af Cancellieraad Hvalsøe, Kammerraad Richter, og Agent Iversen. Det har privilegium exclusivum til Afsetning overalt i Riber Stift. Bygningen er nye oh anseelig, ansat i Brand-Cassen for 3500 Rdlr. 2.) En skøn Olie-Mølle til at staae Rapsæd, som tilhører Entreprenøren Bordevig og Med-Interessenter, er bygt paa Hollandsk Maade og Verket ved Heste, (934) samme standsede i nogle Aar, men er nu igien kommen i Gang. 3.) En stor Tøimager-Fabrik, som har vedvaret i otte Aars Tid, under Etatsraad Hofmans og Cancellierrad Diechmans Direction, men mangler Debit, dog holdes en 300 Mennesker til at spinde om Vinteren stedse i Arbeid, hvortil Hr. Vaaserfald i Kiøbenhavn og flere oversende Ulden, og Fabriqveuren holder fire Væve i Gang. Fabrikken har sin egen Gaard, og er bekostet af et Interessentskab paa 100 Acrier á 25 Rdlr. 4.) En Klæde-Fabrik, indrettet af Fabriqveur Henrich Hofman i Kiøbenhavn, hvorudi foruden Klæde væves Chalons og Ems. Denne Stad er frem for de fleste i Landet saa meget beqvemere til Fabriker, som de to Parter af Indvaanerne ere fattige Folk, Huusleie og Levnets-Ophold med videre ere ikke dyre, og naar Varerne er spundne og vævede, kan de fast ugentlig med Skibe om Sommeren sendes herfra til Kiøbenhavn, for der at appreteres og farves. Det man mest klager over, er, at Vandet her ei er flydende nok til at vaske Ulden i. Her har og været en Baand-Fabrik, som nu er nedlagt. I forige Tider har her været et Teglblænderie, men da det af Vanvare afbrændte, har det en lang Tid ophørt, indtil Kamerraad Richter nu med Kongelig Bevilling har begyndt et nyt Tegilverk. Til Kalkbrænderie er her ingen Leilighed. Men siden her i Egnen og i Strandbakkerne findes, foruden ordinaire, alle Slags fine Leer-Arter, kunde her anlegges en Steentøis Fabrik, i det mindste gøres got Pottemager-Gods, som her med Bekostning maae hentes andensteds fra. Her er et got Tobakspinderie. Og man har været betænkt paa at oprette et Potaske-Syderie. Siden her ved Fridericia findes meget god Alun-Jord, blev her 1758 begyndt med et Alun-Verk, som dog siden

ingen Fremgang har faaet. Her findes og Vitriol-Jord, og mange andre Jord-Arter, som vare tienlige til Valkning, Farver og deslige, naar nogen havde Lyst til at anvende noget paa nye Anlæg. (934)

Møller. I Byen ere trende Veir-Møller til Meel og fire Heste-Møller til at male Malt og Gryn. Uden for Byen en Vandmølle, som gaaer ved Underfalds-Vand om Sommeren, hvorved et Sigte-Verk, dog lade Bageren mere sigte paa Gammel-Mølle en Miilsvei fra Byen.